

CONSIDERAȚII PRIVIND OBȘTELE SĂTEȘTI, CNEZATELE, VOIEVODATELE ȘI “ȚĂRILE” DE PE VALEA ABRUDULUI ȘI ARIEȘULUI

Dominuț Pădureanu

Ancorat de milenii în vatra carpato-danubiano-pontică, poporul român și-a făurit în decursul istoriei forme specifice de organizare, a căror permanență și evoluție constituie dovezi elocvente ale vechimii, unității și continuității sale în acest spațiu etnic.

Una din aceste forme, **obștea sătească**¹, a existat de timpuriu, atât în Dacia preromană – primele știri scrise regăsindu-se în “Odele” lui Horațiu² - cât și în Dacia romană (106 – 271 /275). Întrucât primele voievodate transilvane apar atestate documentar spre sfârșitul secolului al IX-lea (pentru Țara Românească ceva mai târziu, în secolul al XIII-lea), întrebarea care survine firesc privește ce forme de organizare au avut autohtonii între secolele III (271 /275) – IX (XIII).

Răspunsul, care ține cont atât de cronologia formelor de organizare la români cât și de realitățile acestei perioade, este simplu – (tot) obștea sătească. După retragerea autorităților romane (armata și administrația) din Dacia, populația autohtonă și-a continuat viața în mod firesc, într-un cadru descătușat de constrângerile specifice unei dominații străine, preponderent în mediul rural, într-o formă de organizare social-politică tradițională, **obștea sătească**, care în noul context cunoaște o reală revigorare.

Această formă de organizare a fost o realitate românească până târziu în evul mediu, continuitatea ei fiind organic legată de continuitatea autohtonilor în vatra străbună. Dovezile continuității sunt numeroase și diverse³ și nu vom stăruii asupra acestora, subliniind doar concluziile pe care le degajă, faptul că ele atestă continuitatea obștilor teritoriale libere, faptul că am fost “un popor așezat, teritorializat, permanent legat de pământ”⁴. Referindu-ne la aria geografică, care face obiectul acestui studiu, la continuitatea autohtonă în zonă, afirmăm că dovezile existente confirmă cu elocvență - și la scară locală – adevărurile și realitățile istorice cunoscute și recunoscute de toți specialiștii de bună credință.

Frumusețea naturală a acestei zone montane (“cum rar se vede în Europa” – potrivit germanului Rudolf Bergner⁵), configurația topogeografică specifică, favorabilă așezărilor și vieții umane (crângurile de înălțime, răsfirate, cu case izolate, de tip arhaic, pline de insemne ce atestă descendența lor dacică: piatra de sub talpa casei; casa

---

¹ P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964; A. Sacerdoțeanu, *Elemente de unitate și continuitate în istoria medievală a românilor*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968; H. H. Stahl, *Studii de sociologie istorică*, București, 1972, p. 37-40; Idem, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, București, 1958-1965.

² Apud P. P. Panaitescu, op. cit., p. 17 și 18.

³ N. Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei, dovezile continuității*, București, 1980; Idem, *Unitatea Românilor în evul mediu*, București, 1983; N. Stoicescu, I. Hurdubețiu, *Continuitatea daco-românilor în istoriografia română și străină*, București, 1984; R. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, în “*Transilvania*”, nr. 1, 1943; Emil Petrovici, *Dovezile filologice ale continuității*, în “*Transilvania*”, 74, 1943, nr. 3; ș.a.

⁴ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 20.

⁵ D. Pădureanu, *Considerații privind evoluția demografică a localității Câmpeni între secolele XVII – XX, “Restituiri”*, Deva, III, 1995, p. 7.

“moțească” cu acoperișul înalt, țuguiat, cu târnaț pe colț); sorgintea latină a termenilor esențiali ce definesc casa, părțile ei componente și inventarul de interior; groapa pentru “picioci” (cartofi), moștenitoarea gropii dacice pentru cereale; șura poligonală; agricultura în terase și cultivarea alacului până la începutul secolului XX, continuitatea ocupațiilor locale tradiționale – agricultura montană, păstoritul local, prelucrarea lemnului și, mai ales, mineritul, extragerea aurului aluvionar și de mină (această zonă fiind considerată de către Vasile Pârvan drept o adevărată “Californie a lumii antice”, contemporanii numind-o, cu o inspirată metaforă, “Diadema de aur” a Transilvaniei), dovezile lingvistice ale dăinuirii autohtone (graiul moțesc fiind caracterizat prin arhaisme, palatalizarea dentalelor, rotacismului lui “n” intervocalic în cuvintele de origine latină, păstrarea lui “u” final, epenteza lui “c” ș.a.), toponimele și hidronimele locale (majoritatea de sorginte daco-romană), sorgintea latină a majorității termenilor esențiali legați de ocupațiile mixte practicate de către localnici în viața de zi cu zi, modul particularizant în care purtau bărbații părul în vechime (în chică, “moț”), portul popular, arta populară specifică zonei ș.a., fie împreună, fie luate separat, atestă faptul că între autohtonii de ieri și urmașii lor de astăzi, legătura a fost continuă, atât biologic cât și spiritual.

Pentru perioada secolelor III – XIII, dovezile scrise referitoare la această zonă și locuitorii ei sunt puține, dar importanța lor nu trebuie fetișizată întrucât, așa cum sublinia Romulus Vuia “civilizația noastră populară este mărturia cea mai sigură a vechimii poporului nostru pe aceste locuri, dovadă mai sigură decât documentele scrise ale cancelariilor curților străine, ce înregistrează numai evenimentele zgomotoase, de la suprafață, și nu luau la cunoștință viața adânc înrădăcinată și permanentă, dar fără istorie, a marilor mase de la țară, care în tăcere au urzit temelia neclintită a neamului”⁶.

Sațul autohton (sat < lat. fossatum), ca formă de așezare și dăinuire a populației rurale, a jucat un rol de o deosebită importanță în menținerea unității și continuității noastre etnice, acest rol major făcându-l pe marele istoric Nicolae Iorga să concluzioneze că **“Sațul a devenit pentru mult timp, forma firească de organizare a strămoșilor noștri”**⁷.

P. P. Panaitescu, oprindu-se asupra acestor aspecte ale ultimelor secole ale primului mileniu, arăta – concluzia sa fiind valabilă și pentru perioada anterioară – că **“noțiunea de sat a fost identică cu cea de obște sătească”**⁸. Având multiple atribuții economice, sociale, politice, militare și spirituale, obștii sătești îi era specific proprietatea comună asupra pământului arabil, pășunilor, pădurilor și apelor, munca în comun și împărțirea echitabilă a roadelor muncii între membrii obștii⁹. Mărimea medie a unei obști sătești, potrivit opiniei multora dintre cei care s-au aplecat asupra acestei perioade și probleme, varia între 12-15 familii (minimum) și 25-30 familii (maximum).

Conducerea obștii o avea un **jude**, ajutat de **jurați**¹⁰. **“Fiecare sat – scria în secolul al XVIII-lea Joseph Benkö (1740-1814), observațiile sale pertinente rămânând**

⁶ R. Vuia, op. cit., p. 30.

⁷ N. Iorga, La “Romania” danubienne et les barbares au VIe siècle, în “Revue belge de philologie et d’histoire”, I, 1924, p. 36.

⁸ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 33; *** Istoria dreptului românesc, vol. I, București, 1980, p. 318-319.

⁹ E. Zaharia, Populația românească din Transilvania în secolele VII-VIII, București, 1977, p. 112 s.u.; Șt. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Cluj Napoca, 1971, p. 36; Istoria dreptului românesc, op. cit., p. 133; *** Dicționar de istorie veche a României, București, 1976, p. 434 (obște < slav obiști = comun).

¹⁰ H. H. Sthal, op. cit.

valabile și pentru secolele anterioare – **are un jude propriu (propriu iudex) pe lângă care sunt jurați (iurati), aleși de obște (...)**¹¹.

În Transilvania, în perioada anterioară secolului al XII-lea, în perioada Voievodatului (1111-1541), Principatului (1541-1765) și Marelui Principat (1765-1867), **judele a fost figura centrală a administrației sătești.**

Puternicele obști sătești din bazinele (depresiunile) Abrudului și Arieșului, conduse de cnezi și voievozi, și-au păstrat mult timp statutul de bază, autonomia, atribuțiile și libertățile¹², la aceasta contribuind atât condițiile topogeografice locale, cât și caracterul dârz, demnitățile și verticalitatea locuitorilor, atribute care i-au făcut să devină emblematici la scara Transilvaniei, a întregii țări. Vechimea și continuitatea obștii sătești, numele conducătorului acesteia – **judele** (termen provenind din latinul **iudex**, - **decis** – judecător; din termenul latin în limba română mai avem și: **judec** – om liber; **județ** – unitate administrativă; **Jude** – nume de familie foarte răspândit în Țara Moșilor), precum și a celor care îl asistau și ajutau în actul conducerii – **jurații** (tot de sorginte latină, din **iurati**; aceștia mai apărând consemnați în documentele medievale și sub titulatura de “**oameni buni și bătrâni**” – “**homini boni et veterani**”, cu o sorginte evidentă), din rândul cărora era ales judele, constituie dovezi ale unității și continuității etnice și organizatorice tradiționale – social-economice, politico-organizatorice – în acest spațiu etnic.

Originea uniunilor de obști, a cnezatului și voievodatului, ca trepte organizatorico-cronologice superioare, ține de realitățile obiective, complexe, cu care s-au confruntat românii în perioada secolelor III-XIII, de nevoile pe care acestea le-au generat: economice (schimburile de produse locale și interzonale, exploatarea în comun a resurselor naturale ale unei zone); administrativ-juridice (respectarea unor norme, soluționarea litigiilor dintre persoanele fizice sau dintre obști); militare (adăpostirea populației în caz de pericole, în locuri ascunse, lupta în comun împotriva prădătorilor de tot felul); sociale; spirituale, ș.a. Deturnarea cursului firesc al vieții populației autohtone, grave pierderi umane și materiale, precum și multe alte efecte negative, au fost provocate românilor timp de un mileniu (secolele IV-XIII) de valurile succesive de populații migratoare care, cu brutalitate, le-au încălcat glia strămoșească, frânând cursul firesc al evoluției lor.

În secolul al IV-lea, în spațiul nostru etnic – “poarta invaziilor”, punct obligatoriu de trecere al migratorilor, atrași de bogățiile și strălucirea imperiului roman și, mai apoi, obiect al tendințelor expansioniste și anexioniste al statelor și imperiilor limitrofe – au pătruns vizigoții (neam germanic), cea mai mare parte a acestora trecând la sud de Dunăre, puținii rămași pe loc fiind asimilați de către autohtoni. Vizigoții au fost înfrânți (sec. IV) de către huni (de neam turanic, care-și aveau centrul în Panonia, de unde vor face numeroase incursiuni de pradă în Transilvania).

În secolul al V-lea, în Transilvania își fac simțită prezența ostrogoții (triburi germanice), urme arheologice ale prezenței lor fiind descoperite în zona Apahida-Cluj. La mijlocul acestui secol pericolul hunic este înlăturat, ei fiind înfrânți de către gepizi (triburi germanice); în a doua jumătate a secolului al VI-lea, aceștia sunt înfrânți de către avari (populații de stepă) aliați cu longobarzii (triburi germanice).

¹¹ Beakö J., Transilvania sive Magnus Transilvaniae Principatus olim Dacia Mediteranea dictus, vol. II, Cluj, 1834, p. 49-50.

¹² Șt. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, vol. III, Cluj Napoca, 1986, p. 79-80.

Au urmat slavii, într-un prim val, redus numeric, în secolul al VI-lea, al doilea val, din secolele VII-VIII fiind mult mai numeros. În această perioadă, așa cum a subliniat și acad. Ștefan Pascu, procesul de formare a poporului român era "încheiat în aspectele sale principale"¹³. Valurile migratorilor au continuat cu ungurii (sfârșitul secolului al X-lea – începutul secolului al XIII-lea) și tătarii (prima jumătate a secolului al XIII-lea). Organizarea politico-administrativă tradițională, limba română, tradițiile și obiceiurile, religia ortodoxă, retragerea la munte (pădure), dragostea față de glia străbună și forța cu care au știut ca s-o apere, iată principalii factori ai coeziunii și forței care le-a permis românilor să reziste și să dăinuie pe mai departe în vatra lor străbună.

În ceea ce privește cnezatul, subliniem faptul că în faza de început, teritorial el se identifica cu obștea satească (sau cu satul); în ceea ce-l privește pe cnez, în baza celor subliniate, se poate deduce că acesta și familia sa au luat locul judei satească, sau că judele s-a transformat în cnez¹⁴. Termenii **cnez** (**cnezi**) – nu **cneaz** (**cneji**), respectiv **cnezate**, în contradicție cu spiritul limbii române – și **voievod** (**voievozi**), legați organic de instituții specifice românilor, au fost preluați de la slavi, înlocuind vechile denumiri autohtone, de obârșie latină – **jude** și **duce** (< **dux**, **ducis** – conducător, comandant). Preluarea acestor termeni, sublinia Ștefan Pascu, s-a făcut prin răsturnarea semnificațiilor lor, Ioan Lupăș (1880-1967) subliniind că "**Însuși așezământul cnezatului și voievodatului s-au dezvoltat la români altfel decât la slavi**"¹⁵.

"**Keneziatul** – se consemnează într-un document de epocă – era **jus dominium exercendi in suis bonis, independens a publice magistratus**" ("Cnezatul era dreptul de stăpânire a bunurilor sale, independent de autoritățile publice")¹⁶. Această definire succintă, surprinde esența statutului cnezilor, acești "**honesti et providi viri**" ("bărbați cinstiți și înțelepți"), menționați în documentele medievale în întregul areal geografic românesc. La început, cnezul a fost un localnic obișnuit care, mai apoi, datorită personalității, calităților umane, experienței de viață și faptelor sale în cadrul comunității rurale, se bucura de un mare respect și încredere din partea locuitorilor obștii care, pe baza acestor considerente generale, îl alegeau (îvesteau) în această demnitate ce-i conferea atribuții juridice, administrativ-fiscale și politice; în interiorul cnezatului el făcea "**iustitia**" – **sprijinându-se pe scaunele de judecată** (< lat. **sedes**, is – **scaun**), întreaga sa activitate oficială având ca temei fundamental vechile tradiții autohtone – "**obiceiul pământului**", "**dreptul vechi românesc**" ("**jus valahicum**", "**antiqua lex**").

În faza incipientă, cnezii erau desemnați (aleși) periodic, din rândurile frunțașilor obștii, ulterior demnitatea cnezială transmițându-se în aceeași familie, în virtutea așa-zisului **drept cnezial (jus keneziale)**; așa s-au ridicat familii cneziale puternice, cum au fost cele ale Căndeștilor (Țara Hațegului), Bizereștilor (Banat), Mogheștilor (Zarand), Căndeștilor (Valea Arieșului-Lupșa) ș. a. Cnezii – "**canessi**", "**isti domini**", cum îi denumea canonicul orădean Rogerius în "Jalnicul său cântec" ("Carmen miserabile") – și mai apoi voievozii români, au avut un rol deosebit de important în cadrul

¹³ Idem, Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești, Cluj Napoca, 1983, p. 43.

¹⁴ R. Popa, Premisele cristalizării vieții statale românești, în Constituirea statelor feudale românești, București, 1980, p. 32.

¹⁵ Șt. Pascu, Cnezi și voievozi ai Transilvaniei. O impresionantă lume a obștii țărănești (I), în "Magazin istoric", București, anul XX, nr. 5 (230), mai 1986, p. 28; Idem, Voievodatul Transilvaniei, op. cit. vol. III, p. 351.

¹⁶ Idem, op. cit. (II), "Magazin istoric" (București), anul XX, nr. 6 (231), iunie 1986, p. 9.

feudalismului românesc, contribuind la apariția, dezvoltarea și maturizarea acestuia, ei constituind “feudalitatea”, “nobilimea” noastră prestatală.

Între anul 1205 (când o bulă papală atestă documentar pe fiii primului cnez la români, pe nume Bâlea – “**fiii Bele kneze**”) – 1541; în documentele medievale referitoare la Transilvania, apar consemnați 1200 de cnezi, cărora li se adaugă alți peste 1000 consemnați în intervalul 1541 – sec. XIX (ei au fost mai numeroși în zonele montane, în care cnezii și obștile au rezistat mai mult și mai ușor, la aceasta contribuind și ritmul mai lent al feudalizării în aceste areale); în ceea ce privește voievozii (primul, Eustatius, fiind atestat în anul 1176 – “**Leustachius Voyuoda Transilvaniae**”), numărul acestora, din motive lesne de înțeles, a fost mult mai mic: cca. 400 pentru prima perioadă citată, respectiv cca. 340 pentru cea de-a doua¹⁷ (în anul 1827 fiind menționat documentar pentru ultima oară un voievod al românilor).

Unindu-se - din motive economice, sociale, politice, militare și spirituale – mai multe obști (sate libere) de pe valea unui râu sau dintr-o depresiune naturală, s-au născut **uniunile de obști** (confederații de sate, denumite și “**țări**”), inspirat denumite de către Nicolae Iorga “**romanii populare**”¹⁸ (numele semnificând ascendența romană a locuitorilor acestora, respectiv caracterul lor popular), care erau conduse de către voievozi (aleși din rândul cnezilor obștilor componente)¹⁹.

Ștefan Pascu arăta că, în timp, “**peste obștea sătească s-a suprapus cnezatul, iar peste uniunea de obști voievodatul**”. Ca urmare, continua același autor, “**obștile subordonate cnezilor au căpătat denumirea de cnezate, iar uniunile de obști au început să fie cunoscute ca voievodate**”²⁰. Există și alte opinii, potrivit cărora, pe măsura scurgerii timpului, unele formațiuni politice incipiente, alcătuite pe baza uniunilor de obști, s-au numit din vechime “**țări**”²¹.

Radu Popa a fost de părere că “**Pe măsura maturizării – către sfârșitul primului mileniu al erei noastre – a noilor relații sociale de natură feudală și odată cu progresele de organizare militară și politică a societății românești, uniunile de obști au devenit cnezate, iar “țările” mai mari s-au transformat în voievodate**”²². Autorul datează aceste transformări în secolele VIII-IX, menționând că “cele mai vechi știri scrise ce atestă existența unor formațiuni politico-teritoriale românești de natură feudală”, datează de la sfârșitul secolului al IX-lea²³.

Evoluția organizatorică a românilor în evul mediu, surprinde prin profunde și complexe prefaceri pe care le-a generat, pe multiple planuri, inclusiv în ceea ce privește conținutul și înțelesul unor termeni ce denotă structuri organizatorice românești, locale, în plin proces de evoluție. Această evoluție nu a fost uniformă la nivelul țării sau la cadrul mai restrâns al Transilvaniei, ea fiind marcată de factori interni

¹⁷ Idem, op. cit. (I), p. 29

¹⁸ N. Iorga, Istoria românilor. Vol. II, București, 1936, p. 109 și 294; Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor, București, 1908, p. 16; Idem, Note asupra încă unui Câmpulung muntean: Ghioajdele, în: “Codrii Cosminului”, Cernăuți, I (1924), p. 19.

¹⁹ P. P. Panaitescu, op. cit., p. 297. D. Onciul arată că mai multe sate (conduse de cnezi) s-au unit formând o “țară” condusă de voievod. Șt. Pascu completa ideea, arătând că acesta era ales din rândul cnezilor satelor respective.

²⁰ Șt. Pascu, op. cit. (II), p. 28.

²¹ S. Columbțanu, Cnezate și Voievodate românești, București, 1973, p. 24; Șt. Pascu, vol. I, op. cit., p. 81; V. Arvinte, Român, Românesc, România. Studiu filologic, București, 1983, p. 102 – scrie că “Denumirea de țară a fost atunci sinonimă cu uniune de obști țărănești”.

²² R. Popa, Țările românești în zorii evului mediu, în “Magazin istoric”, București, anul XIX, nr. 6 (219), iunie 1985, p. 14; G. Popa-Lisseanu, Românii în izvoarele istorice medievale, București, 1939, p. 208.

²³ R. Popa, Premisele ... op. cit., p. 31.

și externi, de condițiile concrete existente la un moment dat, într-o anumită zonă, de interacțiunea factorilor obiectivi și subiectivi. Cert rămâne faptul că în calitate de formațiuni prestatale românești, cnezatele și voievodatele au împânzit pământul românesc de la un capăt la altul.

În Transilvania, ele au fost numeroase – numărul cnezilor și voievozilor confirmând din plin acest fapt - și active, fiind cantonate geografic, cu predilecție, în perimetrul văilor mai mari sau mai mici, în depresiunile naturale intracarpatice, în bazinele mijlocii și superioare ale principalelor râuri locale²⁴, adică acolo unde existau condiții propice unei vieți normale, unde habitatul oferea localnicilor, cu generozitate, o protecție naturală cât mai eficientă în caz de pericol, dar și hrană, îmbrăcăminte ș.a.

În zona geografică în discuție, astfel de **formațiuni (structuri) prestatale sunt consemnate documentar pe valea Arieșului, în depresiunea Roșia-Abrud și Albac-Câmpeni-Vidra**²⁵. Realitățile Transilvaniei medievale, l-au determinat pe cancelarul Nicolae Bethlen să sublinieze (sec. XVIII) faptul că **“Românii din timpuri imemorabile locuiesc în Transilvania, formând mici republici, care fiecare dintre ele se află pe o vale”**²⁶. Nicolae Iorga, un bun cunoscător al acestor realități, concluziona – completând observațiile lui Bethlen – că **“fiecare vale reprezintă o viață politică supt un voievod”**²⁷.

Românii au folosit și folosesc, pe scară largă, (și) termenul de **“țară”, “țări”**²⁸ (< lat. **terra**, - ae – țară, pământ)²⁹. Doar în limba română termenul care desemnează această formă de organizare social politică provine din latină, în timp ce în alte limbi romanice (franceză, italiană, spaniolă și portugheză), **“țară”** (pays, paese, pais) provine tot din limba latină, din **“pagus”** ! Procesul istoric de constituire și evoluție a **“țărilor”** românilor, nu a fost nici rectiliniu și nici identic în toate teritoriile locuite de către români.

Din punct de vedere teritorial, **“țărilor”** reprezintă unități geografice naturale, bine individualizate (cuiburi uriașe, locuri de adăpost), caracterizate prin unitate de relief, de structură geologică și hidrografică, respectiv văi carpatice, depresiuni intramontane ș.a., a căror suprafață și număr de sate a variat: **“țărilor”** mai mari, au avut o suprafață mai mare de 8 – 12.000 Km², cu satele aferente, în timp ce **“țărilor”** mai mici au avut uneori câteva sute de Km², respectiv 5 – 20 sate (nici suprafața și nici numărul satelor componente, n-au fost regulă obligatorie, diversitatea de situații generând excepții, acestea nu puține la număr).

²⁴ Gr. Posea, Considerații privind rolul depresiunilor carpatice și colinare și al rețelei de văi în viața și permanența poporului român, în “Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie”, Geografie, București, Tomul XXIV, Nr. 1, 1977, p. 13-21.

²⁵ Șt. Pascu, op. cit. (I), p. 35-36; Idem. Op. cit. (III), p. 80.

²⁶ Apud Șt. Mateș, Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII-XX. ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1977, p. 11.

²⁷ N. Iorga, Istoria românilor din Ardeal și Ungaria, București, 1915, p. 15.

²⁸ O. Dimitrie I., Despre **“țară”** și **“țări”**, în “Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie”. Geografie, București, 1979, 26, p. 3-12; Șt. Olteanu, Structuri social-economice și politico-militare pe teritoriul României în secolele II-XI e.n., în “File de istorie militară a poporului român”, vol. 10, București, 1982; R. Popa, Țările românești ... op. cit., p. 13-15; M. Iancu, Leagăne și vaduri carpatice, București, 1975, p. 21 (citează: **“Țara Moșilor”**); I. Velcea, Țara Oașului, studiu de geografie fizică și economică, București, 1964; ș.a.

²⁹ G. Guțu, Dicționar latin-român, București, p. 1217; A. Balotă, Un témoignage historique: Terra > țară, în “Revue historique du sud-est européen”, București, XIV, 1937, nr. 1-3, p. 161-169; R. Popa, Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea, București, 1970, p. 63; N. Iorga, Sfaturi pe întuneric (Conferințe la radio) vol. I, București, 1940, p. 160-163.

Sub aspect demografic, “țările” au reprezentat arii geografice de foarte veche și neîntreruptă locuire, de concentrare a habitatului medieval românesc, cu o densitate mai mare a așezărilor, bine populate și cu o pronunțată omogenitate etnică³⁰.

Sub aspect etnografic, “țările” sunt caracterizate prin aceeași tipologie a așezărilor, plan al caselor și anexelor gospodărești, profil al ocupațiilor, tip de unelte, tip de economie rurală, port popular, jocuri populare, trăsături lingvistice (aceiași termeni esențiali pentru tot ceea ce compune viața și activitatea locuitorilor ei) ș.a. Pe baza acestor considerente generale, etnograful Nicolae Dunăre a pus semnul egalității între “țări” (“romanii populare”) – vetre etnoculturale. În ceea ce ne privește, apreciem că în judecarea acestora, pe lângă aspectul pur etnografic, trebuie să se țină cont și de rolul și caracterul pe care l-au avut “țările” la începuturi și mult timp după aceea.

Numelui generic de “țară” – desemnând o formă de organizare administrativ-politică locală – i s-a asociat de timpuriu (în unele situații chiar de la începuturile evului mediu), numele râului, regiunii sau zonei geografice în care era ea localizată (ex.: “țară” + râul / zona Abrud = “Țara Abrudului” s.a.)³¹. Cu timpul, apelativul “țară” s-a extins, trecând de la structuri teritorial-politice de mică întindere, asupra unor formațiuni de tip feudal, mult mai întinse, ajungându-se în zilele noastre la accepția generală de “patrie”, “stat”. De remarcat este și faptul că urmașii de astăzi ai românilor care au trăit în vechile “țări” depresionare, încă mai păstrează în conștiința lor lingvistică sensurile vechi ale acestui apelativ !

Situația concretă a Transilvaniei medievale, raporturile dintre “țările” acestei mari părți a pământului românesc, au fost relevate (și) de către Simion Dascălu – în “Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595)” - : **“Țara Ardealului nu este numai țara însăși, ci Ardealul se chiamă mijlocul țării. Iară pe la marginile ei sunt alte țări mai mici, carele toate de dânsa se țin și supt ascultarea ei sunt (...)”**³². Ion Conea, referindu-se la acestea din urmă, le aprecia ca fiind **“bucăți mici din țara cea mare, dar care și ele, fiecare în parte, tot țări se numesc”**³³. El concluziona: **“A fost deci o vreme în care era plin pământul Țării de țări”**³⁴. Cercetările ulterioare (Ștefan Pascu, Radu Popa ș.a.), atestă existența a peste 20 de “țări”³⁵, între care: Țara Bârsei (atestată documentar la 1211), Țara Loviștei (1233), Țara Hațegului (1247), Țara Maramureșului (1299), Țara Lăpușului (1315) ș.a., cărora noi le adăugăm și două din arealul în discuție: **Țara Abrudului (1210) și Țara Țopilor /Țara Moșilor (sec. X)**.

Dispariția în timp a unora dintre aceste “țări”, nu a atras după sine și dispariția apelativului respectiv, exemple de “țări”, pe lângă cele citate, putând fi aduse din toate colțurile pământului românesc. Subliniind faptul că structurile prestatale românești citate constituie realități istorice ce caracterizează și trecutul medieval al zonei în discuție, facem precizarea că din considerente metodologice, geografice, economice, istorice și etnografice, vom aborda distinct fiecare subzonă a acestui areal geografic, modalitatea în sine neștirbind cu nimic imaginea unității organizatorice de altădată, ansamblul pe care îl releva și concluziile pe care le degajă.

³⁰ D. Pădureanu, op. cit., 7-23.

³¹ Din Memoriul lui Iosif Sterca Șulutiu de Cârpenișiu. 1880. Partea a III-a, Sibiu, 1880, p. 55 (“VII. Terra Abrudului”); (Vol.) ***Țara Abrudului, Abrud, 1991, p. 9-10.

³² S. Dascălu, Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359-1595), București, 1916, p. 111.

³³ Ion Conea, Plaiuri carpatice, București, 1974, p. 16.

³⁴ V. Tufescu, România, București, 1974, p. 16.

³⁵ R. Popa, Premisele ..., p. 26 și 28; Ștefan Pascu, Cnezi și voievozi ..., p. 29; R. Ficheux, Munții Apuseni, în Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul, București, 1929, p. 176.

I. ZONA BAZINULUI RÂULUI ABRUD

Cu o lungime de 22 km și un bazin de 229 km², râul Abrud își are obârșia în masivul Hărăguș (951 m altitudine); după 12 km în aval, acest râu ajunge în localitatea omonimă (600 m altitudine) unde, din partea stângă, primește apele afluentului său Cernața; după alți câțiva kilometri, la locul numit Gura Roșiei, primește apele unui nou afluent, Valea Roșie (Foieș); tot în aval, după alți câțiva kilometri, la altitudinea de 538 m, râul Abrud se varsă în râul Arieș³⁶ – cel mai important afluent, pe partea dreaptă al Mureșului.

Prima mențiune documentară referitoare la această zonă a Munților Apuseni – cunoscută cert până la această dată – datează din anul **1201**, când este **atestată documentar “Terra Obruth” (“Țara Abrudului”)**³⁷.

În legătură cu această veche și celebră sintagmă, apreciem ca necesare câteva sublinieri în legătură cu traduceri anterioare ale acesteia; acest lucru este impus și de faptul că cei mai mulți dintre cei care s-au pronunțat în legătură cu traducerea (interpretarea) în limba română a sintagmei “Terra Obruth”, au tradus-o cu sensul de “Ținutul Abrudului”, “Districtul Abrudului”, numai prin “Țara Abrudului”, nu ! În ceea ce ne privește nu suntem de acord cu aceste traduceri (interpretări), argumentele noastre în această privință fiind următoarele:

- traduceri inițiale – aparținând predilect autorilor și surselor de sorginte sau filiație maghiară, mai apoi mulți alți autori români și străini preluând aceste traduceri mecanic, necritic – dintre cele trei înțelesuri ale termenului latin “**terra – ae**” (pământ, ținut, țară), sau oprit (au preferat !) la cel de-al doilea (“**ținut**”), probabil din rațiuni economice (la mijloc fiind vorba de celebra zonă auriferă a Abrudului), zonă și ținut fiind sinonime; “**terra-ae**” nu a fost tradus prin “**pământ**”, întrucât limba latină avea pentru a desemna pe acesta un termen aparte, respectiv “**terrenum, i**” (cu înțelesul “**pământ**”, dar și “**teren**”, “**câmp**”); traducerea lui “**terra-ae**” cu “**ținut**” este neadecvată, întrucât limba latină, o limbă bogată lexical și foarte expresivă, are chiar doi termeni care în limba română înseamnă “**ținut**”: “**territorium, -i**” (cu înțelesul “**teritoriu**” dar și “**ținut aparținând unui oraș**”), respectiv “**plaga, -ae**” (cu înțelesul de: **întindere, regiune, zonă, ținut**);

- nici traducerea lui “**terra-ae**” prin “**district**” nu poate fi acceptată, din trei motive: primul de natură lingvistică, întrucât limba latină are termenul “**districtus, -um**” (care pe lângă înțelesul românesc evident, mai înseamnă și teritoriu); al doilea, de natură istorică și administrativă, “**districtul**” românesc ca instituție specifică autonomiei transilvane, este o realitate a perioadei 1288-1541, neputându-se vorbi de acesta tocmai la Abrud și tocmai în primul an al secolului al XIII-lea (traducerile străine vechi, au plecat prioritar de la realitățile economico-administrative și nu lingvistice, cum ar fi fost firesc!); în fine, al treilea, de natura logică: dacă s-ar accepta totuși punctele de vedere (traducerile) amendate, atunci forma consemnată în documentele secolului al XIV-lea, respectiv “**districtus terrae Obrugh**” cum s-ar mai traduce, având în vedere înțelesul (sinonimia) primilor termeni ? ...

- dintre termenii latini citați - “**terra, -ae**”; “**terrenum, -i**”; “**territorium, -i**”; “**plaga, -ae**”; “**districtus, -u, -m**” – singurul care în limba română are un înțeles clar, lipsit de orice echivoc, este “**terra, -ae**” (“**țară**”); și în secolul al XIII-lea și astăzi,

³⁶ Țara Abrudului, op. cit., p. 10.

³⁷ ***Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen (Documente privitoare la istoria germanilor din Transilvania). vol. I, Sibiu, 1892, p. 111.

termenul latin care desemna (desemnează) “**țară**” a fost (este) “**terra,-ae**”; documentul medieval din anul 1201 este foarte clar – “**Terra Obruth**” (“**Țara Abrudului**”) și nicidecum “**terrenum /territorium/ plaga/ districtus/ Obruth**” (“**pământul/ ținutul/ teritoriul/ districtul/ Abrudului**”)! ... ;

În sprijinul punctului nostru de vedere vin, ca noi argumente, analogiile istorico-lingvistice din arealul geografic românesc, judecățile logice:

- sintagma “**Terra Borza**” – 1211, a fost tradus prin “**Țara Bârsei**”, “**Terra Harszoc**” – 1247 a fost tradusă prin “**Țara Hațegului**”, “**Terra Maramorsiensi**” – 1299 a fost tradusă prin, “**Țara Maramureșului**”, “**Terra Lapus**” – 1315, a fost tradusă prin “**Țara Lăpușului**”, în timp ce doar sintagma “**Terra Obruth**”–1201, a fost tradusă prin “**ținutul**” sau “**districtul**” **Abrudului!**.. ;

- “**Terram ... Loystha vocatam**”–1233 a fost tradusă prin “**Țara Loviștei**”, în timp ce “**terram Abrud vocatam**” – 1271, a fost tradusă prin ... “**ținutul Abrudului!**”!...;

Ultimele două argumente lingvistice, care frapează , conduc la o concluzie evidentă: la sintagme medievale asemănătoare, sau făcut traduceri (subiective) diferite, deși între ele exista o singură diferențiere, respectiv nominalizarea respectivei “**țări**”!

Nu este greu de întrevăzut “**cine**” și “**de ce**”, prin apelul la diverse subtilități lingvistice, economice, a răstălmăcit lucrurile deformându-le lingvistic; unor străini interesați, le era greu să accepte faptul că în anul 1201 aici în “**inima**” Apusenilor, în plin munte, în una dintre cele mai bogate zone aurifere din Europa, cu o continuitate etnică și ocupațională milenară, exista pur și simplu o “**țară**” a românilor. (Așa cum vom vedea pe parcurs, în sprijinul punctului nostru de vedere vin cu noi argumente, e adevărat indirecte, trei valoroase documente medievale: scrisoarea papei Clement al VI-lea, datată 17 octombrie 1345, poemul lui Ottokar de Stiria, “**Österreichische Reinchronik**”, scris între anii 1285 – 1309, respectiv lucrarea “**De administrando imperio**”, aparținând împăratului-scriitor Constantin (al VII-lea) Porphirogenetul (sec. X)).

În fine, dacă o “**țară**”, un “**ducat**” transilvan nu apare consemnat nominal în gestele ungurești ale lui Anonymus sau Simion de Keza, înseamnă oare că aceasta (acesta) nu a existat ?

“**În cronici** – scria eruditul Sextil Pușcariu – se notau evenimentele, nu curgerea uniformă a vremii, invazia popoarelor noi, nu stăruierea celor autohtone; războaiele, nu viața pașnică; organizațiile de stat noi, nu lipsa de organizații a celor cucerțiți (...)³⁸ .

Apoi, astăzi fapt bine cunoscut, cele trei ducate românești conduse de Gelu, Glad și Menumorut, pomenite de către Anonymus, au fost mult mai vechi; acesta nu a pomenit în cronica sa și alte formațiuni locale, faptul explicându-se și prin aceea că acestea au rămas în afara contactelor inițiale ale triburilor expansioniste ungare (de abia mai târziu, pe măsura extinderii treptate a acestei dominații străine în Transilvania, documentele latine ale cancelariilor regilor unguri încep să le pomenească și aceasta doar atunci când interesele ungarilor au impus-o).

Revenind asupra atestării din 1201, se știe faptul că “**Țara Abrudului**”(“**Terra Obruth**”) ajunge în urma unei danii regale în stăpânirea banului Yula (Gyula – din neamul Kan – în anul 1202 era voievod al Transilvaniei și comite de Alba), iar mai apoi

³⁸ S. Pușcariu, Limba română. Vol. I, București, 1940, p. 325.

a secuiului Zubuslaus (“quam primitus ex donatione regia Yula condam banus usque ad mortem suam, et demum Zubuslaus Siculus successiune possederat pacifice et quiete”)³⁹.

Printr-un act datat 1271⁴⁰, regele Ștefan al V-lea ceda “terram Abrud vocatam” (“Țara Abrudului”) care până în secolul al X-lea, deci înaintea pătrunderii ungarilor în acest areal geografic, fusese în posesia ducelui român Gelu (“Gelou dux Blachorum”, “Gelou quidam Blachus” – conform cronicii lui Anonymus) – episcopiei romano-catolice (capitulului) din Alba Iulia (“donavit episcopatus et capitulo ac ecclesiae beati Michaelis”)⁴¹. În anul 1366, regele Ludovic cel Mare reconfirma stăpânirea episcopiei romano-catolice asupra acestei zone geografico-economice (acesta a fost “domnul feudal” formal al zonei până în anul 1556 când, în epoca Reformei, Dieta de la Turda hotărârea desființarea episcopiei romano-catolice de la Alba Iulia și confiscarea averilor acesteia).

Pomenirea ingerințelor ungare în viața și destinul istoric al locuitorilor acestei faimoase “**țări a aurului**”, ne obligă la câteva sublinieri referitoare la acești străini⁴² și pătrunderea lor în spațiul etnic românesc (transilvan). Numiți de germanici, romani și bizantini “unguri”, triburile acestora (de origine fino-ugrică), au migrat dinspre răsărit spre apus; după staționări temporare în zona fluviului Volga-Kama, Lebedia (între Nipru-Don) și Atelkuz (Etelköz) prin pasul Vereczke, au ajuns în câmpia Panoniei (896). Potrivit lui Ignacz Acsady, numărul lor nu depășea 200.000, din care doar vreo 25.000 erau combatanți. Pentru a ajunge și a se stabili aici, au trebuit să ducă lupte grele (896-903) cu românii vestici (“**blasii**”, “**Blaqui ac pastores Romanorum**”) care trăiau aici ca și stăpâni, alături de bulgari și slavi⁴³.

Prețioase informații despre prezența și rolul românilor din Panonia (teritoriul dintre Tisa și Dunărea mijlocie) ne sunt furnizate de câteva geste medievale.

Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum, precizează că în Panonia locuiau “Slavii, Bulgarii și **Blachii**”⁴⁴, despre ultimii Simion de Keza, în Gesta Hunorum et Hungarorum, scriind că trăiau și în munți (Apuseni)⁴⁵. După înfrângerea și supunerea acestora, tentativa lor războinică de a se extinde înspre vest – ambițiile depășindu-le potențele – a fost curmată dur, prin înfrângerea dezastruoasă pe care le-au administrat-o germanii la Riade (933), respectiv Lech (955). Neputându-se extinde spre vest (sec. X), ei și-au îndreptat strategia anexionistă spre est, dar aceasta a fost frânată inițial atât de Munții Apuseni cât și de bariera naturală a Tisei (imensă și cu o altă configurație decât cea actuală), cât și de existența “dincolo” de aceasta a unor puternice voievodate românești- Menumotut în Crișana, Glad în Banat și Gelu în “Țara Transilvaniei” (în

³⁹ O. Székely, Documente secuiești, Cluj, 1872, p. 17-18.

⁴⁰ G. Fejér, Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, vol. I, Budae 1829, p. 169-170; V. Aradi, Dezvoltarea cetăților montane în Transilvania, în “Societatea de mâine” Cluj, II, Nr. 16-17, 1925, p. 285.

⁴¹ ***Urkundenbuch..., p. II și 140. Capitlu – era denumirea consiliului episcopal alcătuit din călugări canonici (n.n.)

⁴² S. Mehedinți, Ce este Transilvania? Biblioteca Revistei Istorice Române IV. M. O., București, 1940, p. 52 (Pentru gravele și grelele aprecieri și observații la adresa ungarilor, făcute de către abatele Regino (sec. X), Ricardo (în cronica sa) și episcopul de Freysing).

⁴³ G. Popa-Lisseanu, Izvoarele Istoriei Românilor, vol.I, București, 1934; ***Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum, p. 32.

⁴⁴ Ibidem, p. 37.

⁴⁵ G. Popa-Lisseanu, op. cit., vol. IV, București, 1935, p. 37. M. Simionis de Keza, Gesta Hunnorum et Hungarorum; G. Popa-Lisseanu, op. cit., p. 16, Cronicon Pictum Vindobonense (pentru aceste aspecte vezi și discursul atribuit lui Menumotut – Anonymi..., p. 41).

interiorul arcului carpatic, între porțile Mesesului și izvoarele Someșurilor)⁴⁶. Sedentarizându-se în Panonia – proces influențat masiv de către românii și slavii aflați aici anterior ungarilor – aceștia din urmă, reduși numeric, și-au asociat după cazari, cabari și pecenegi, pe secuii și cumanii lui Kotian, din acest creuzet etnic panonic rezultând un nou popor (euro-asiatic), cunoscut în istorie sub numele de ungar.

Creștinarea ungarilor pe cale administrativă, acordarea de către papalitate (25 decembrie 1001) lui Ștefan I (1001-1038) a titlului de “rege apostolic” și al misiunii “apostolice” de stârpire a “schismaticilor” (ortodoxilor) și a “păgânilor” din Europa centrală, răsăriteană și sud-estică – un real îndemn la genocid etnic și cultural ! -, va avea repercursiuni grave (și) asupra românilor din Transilvania.

Sintetizând acest nou “statut”, istoricul Nicolae Iorga sublinia faptul că “Asociația de pradă a primit misiune de cruciadă în regalitatea apostolică”⁴⁷. În expansiunea lor spre răsărit, ungurii – având un potențial demografic redus și fiind pe o treaptă inferioară de dezvoltare față de români – au fost sprijiniți militaro-religios, temporar, de către ordinele cavalerilor teutoni și ioaniți și, durabil, de către secui și germani – cu rol de avangardă (soldați-coloniști).

Motive de ordin economic (bogățiile subsolului – aurul, argintul și sarea, ale solului – pământul mănos și bogat în pășuni și păduri ș.a.), politic (rivalitatea dintre conducători), strategic (încercarea de a opri înaintarea pecenegilor) și religios (misiunea “apostolică” cu care fuseseră investiți), iată ce anume i-a motivat pe unguri să inițieze pentru început incursiuni în țara “**de dincolo de pădure**” (Transilvania), iar mai apoi să-și fixeze drept principal țel strategic ocuparea și luarea în stăpânire a acesteia.

Începută în secolul al X-lea – când Transilvania era stat independent, consolidat, cu o episcopie ortodoxă la Alba Iulia (947), oraș-cetate ce reprezenta principalul centru economic, politic, spiritual și confesional al românilor transilvăneni⁴⁸ – această expansiune teritorială va dura câteva secole (X-XIII), fiind marcată nu numai de lungi și grele lupte, de grave perturbări aduse cursului firesc al vieții autohtone, ci și de grele pierderi umane și materiale provocate acestora. În secolul al XIII-lea, regii arpadieni și-au atins ținta, Transilvania fiind cucerită.

Secolele X-XIII, dar și cele ce vor urma, vor confirma din plin realismul aprecierii făcute de istoricul maghiar Imre Lukinich, potrivit căreia “**pentru cea mai mare parte a transilvănenilor, Ungaria este o țară străină, de care trebuiau să se apere ca de oricare alta**”⁴⁹. Și mai tranșant, cronicarul secui Cserei Mihaly (1668-1756), nota: “**pentru Transilvania amenințarea a venit întotdeauna din partea Ungariei și a ungarilor**”⁵⁰.

⁴⁶ Anonymi..., Budapesta, 1975, capitolele și facsimilele cu nr. 24, 26 și 27.

⁴⁷ N. Iorga, Istoria românilor, vol. III. Ctitorii, București, 1937, p. 12; V. Jinga, Probleme fundamentale ale Transilvaniei, Brașov, 1995, p. 647-649.

⁴⁸ Menționăm că în anul 1202 Gyula era voievod al Transilvaniei și comite de Alba. De altfel, primii voievozi ai Transilvaniei, amintiți la 1200 și la 1201 purtau și titlul de “comiți de Alba”; Documente privind istoria României. I. Seria C. Transilvania. Veac XI-XIII, București, 1951, p. 6-19; I. Lupaș, Individualitatea istorică a Transilvaniei, în Scrieri alese, vol. I, Cluj Napoca, 1977, p. 40-45.

⁴⁹ N. Stoicescu, Unitatea românilor..., 27; J. Cholnoky, Budapest földrajzi helyzete Situația geografică a Budapestei în “Fodrajzi kozlemenyek”, XLIII, fasc.V, 1915, p. 206. Un alt geograf maghiar, B. Homan, scria și el: “Și ca Dacie și ca Principat al Transilvaniei, aceasta a avut totdeauna o istorie aparte de aceea a Ungariei” (V. Papacostea, Civilizație românească și civilizație balcanică. Studii istorice, București, 1983, p. 206).

⁵⁰ Nagyajtai Cserei Mihaly Históriaja. 1661-1711. Pesta .n.d. Lukinich, Les idées politiques dirigeantes de la Principauté de Transylvanie de la 1541 a 1600. Bulletin d'information de sciences historiques en Europe Orientale, V, 1933, p. 1 și 9.

Vechimea și continuitatea organizatorico-politică a românilor, superioritatea demografică zdrobitoare a elementului autohton în fața cuceritorilor vremelnici ș.a., a obligat regalitatea ungară să păstreze pe mai departe, ca formulă de organizare voievodatul, care așa cum sublinia Ștefan Pascu “nu e altceva decât dezvoltarea pentru întreaga Transilvanie, a vechilor “ducate” (voievodate) din sec. VIII-XI”. **“Această formă de organizare, voievodatul, rămâne o instituție specifică numai Transilvaniei în întreg regatul maghiar, imprimând o notă particulară, deosebitoare, țării Transilvaniei aproape patru veacuri și jumătate”**⁵¹. Această realitate istorică majoră a fost subliniată și de către istoricul Nicolae Iorga care arăta că **“dintre toate provinciile pe care le-a stăpânit coroana Ungariei singura care supt unguri a păstrat ca șef al ei un Voievod este Ardealul”**⁵².

Între anii 1310-1526 – când în urma bătăliei de la Mohacs, Ungaria a dispărut de pe harta politică a Europei – și de jure și de facto, Voievodatul (1111-1541) a fost **“pars regnum – sed libera”** (o parte a regatului – dar liberă)⁵³, cu o viață și o organizare proprie, separată de regatul ungar. “Statutul” Transilvaniei a fost, în liniile sale generale, același cu cel al Moldovei și Munteniei, acest fapt fiind subliniat nu numai de către specialiștii români, ci și de specialiștii unguri.

“Transilvania și Ungaria – scria istoricul ungar Szilágyi Sandor – nu s-au contopit niciodată, ci ele au fost totdeauna două țări diferite”⁵⁴. Conașionalul său, cunoscutul geograf Kalnoky Jenő, într-un documentat studiu (1915) recunoștea că Transilvania **“nu vine să se ralieze aici (Budapesta n.n.), ea rămâne în afară ca o unitate fizico-geografică distinctă; în decursul istoriei această situație a fost totdeauna pusă în evidență. Fie ca Dacie, fie ca principat al Transilvaniei, ea a avut mereu o istorie proprie”**⁵⁵.

Revenind asupra localității Abrud, menționăm faptul că până acum în literatura de specialitate a fost încetățenită ideea că **prima atestare documentară a acestei localități datează din anul 1267**⁵⁶. Această atestare este incorectă, acest fapt fiind pus în evidență de un alt act al cancelariei oficiale maghiare. Astfel, într-un document din anul 1263 se consemnează un proces dintre frații Ivan, Boch și Balk din Beiuș (Bulenus) și fii lui Căndea din Abrud (**“filius Kend de Zalatna Banya”**): Ioan, Henning, Blasiu, Ladislau, Tatomer și Stosian⁵⁷.

Așadar, prima atestare a Abrudului coboară la 1263!

Incendiile devastatoare care au lovit de-a lungul timpului această localitate (1784, 1848 s.a.), jafurile și prădăciunile de care a avut parte, înstrăinarea deliberată a multor acte și documente, discontinuitatea în cercetarea unor aspecte majore legate de

⁵¹ ***Istoria dreptului românesc, p. 260; Farczadi E., az érdely vajdák igrasag zolya' I, tatási ihaldskori és müködese 1437 elot, Budapest, 1910, p. 7; I. Moga, Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice, în “Anuarul Institutului de Istorie Națională” (în continuare A.I.I.N. – Cluj-Napoca), X, 1945, p. 60, 61, 147.

⁵² N. Iorga, Români și slavi, români și unguri. Două conferințe ale Institutului pentru studiul Europei sud-orientale, București, 1922, p. 48; Losonczy Istvan, Hármás kis tükör melly (Tripla oglindă mică), Pozsonyban, 1783, p. 27.

⁵³ I. Lupaș, réalités historiques dans le voivodat de Transylvanie du XX-e au XVI-e siècle, în “La Transylvanie”, Bucarest, 1938, p. 222-223.

⁵⁴ S. Szilágyi, Erdélyország története tekintettel mivelődésére (Istoria Transilvaniei în legătură cu civilizația sa), Pesta, 1866, p. 66.

⁵⁵ J. Kholnoky, op. cit., p. 206.

⁵⁶ P. Binder, Abrudul medieval (1201-1270), în: “Apulum” (Alba Iulia), XIII, 1975, p. 220.

⁵⁷ Idem. Geografia istorică a Munților Apuseni în orânduirea feudală (sec. XIII-XVIII), XIII, MCMLXXV, p. 531.

aceasta ș.a., sunt câțiva dintre factorii care în faza actuală nu permit refacerea imaginii corecte referitoare la organizarea politică locală. În anul 1357 ca jude al Abrudului apare consemnat Nicolae, fiul lui Câdea din Lupșa (**“Nicolaus filius Kend et iudex civitates nostrae”**)⁵⁸. Pentru secolul al XV-lea sunt pomeniți cnezi și voievozi români la Abrud și Bucium, aceștia având calitatea de conducători ai unor obști sătești libere⁵⁹. În anul 1425, la Abrud este citat un jude și câțiva jurați⁶⁰.

Într-un document din 8 iulie 1490, printre jurații Abrudului (judele subînțelegându-se) apare menționat **“Petrus Waida”** (Petru Vaida). Patronimicul **“Waida”**, derivat din **“voievod”**, lasă deschisă posibilitatea ca acesta să fi fost un urmaș în linie dreaptă al voievodului cu nume omonim, pomenit în secolul al XIV-lea⁶¹. În această zonă predilect maniero-auriferă, situația fiind valabilă și pentru ariile imediat adiacente, țărănimea și-a putut păstra drepturile străvechi, aici nefiind pământ de arătură și nici obligațiile rezultate din munca acestuia; obligațiile localnicilor, ceva mai reduse în comparație cu alte zone economice ale Transilvaniei, se compuneau din taxe și daruri (blănuri scumpe) **“băieșilor”** revenindu-le obligația de a plăti **“urbura”**.

Pentru secolul XVI-lea primele informații se referă la anul 1526 când este pomenit un voievod local, informațiile despre el fiind extrem de lapidare. Două decenii mai târziu, la 1547, satele cnezești din arealul râului Abrud aveau în frunte pe **voievodul Iacob**⁶² – unul dintre cei mai cunoscuți din această zonă -, reședința acestuia aflându-se la Abrud.

Un valoros document medieval, privitor la istoria Abrudului și a satelor din jurul său, respectiv **hotărnicia localității Abrud, efectuată în anul 1589**, atestă prezența cnezilor și juraților români (**“iudices seu kenesy et jurati cives”**), precum și posesiile acestora – Abrud – Sat, Bucium, Cărpiniș și Mușca⁶³. Ca jude al Abrudului apare consemnat Matia [Kosa] Literat. În secolul al XVII-lea, cele patru sate citate (**atestare documentar pentru întâia oară la 1589**), apar în documentele epocii drept **“possessiones valachicales”**. În anul 1604, ca jude al Abrudului apare consemnat **Paulus Fodor** (**“iudex primarius oppidi Abrugybania”**). Despre Gheorghe Gedo (înobilat la 1659) știm că ceva mai devreme a funcționat ca notar al Abrudului, apoi a fost ales jurat și, în cele din urmă, jude prim. În timpul răzcoalei de la 1784, Abrudul avea un jude și doi jurați⁶⁴.

⁵⁸ ***Urkundenbuc, Vol. II, Sibiu, 1897, p. 223.

⁵⁹ *** Alba Iulia 2000, Alba Iulia, 1975, p. 129.

⁶⁰ P. Binder, Abrudul medieval, ... p. 213.

⁶¹ S. Dragomir, S. Belu, Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în evul mediu, în: **“Acta MN”**, Cluj-Napoca, III, 1966, p. 175; T. Popa, Românii din județul Alba în veacurile XII-XIV, în **“Apulum”** (Alba Iulia), II (1943-1945), 1946, p. 102-139; Rubin Pațiția sen., Munții noștri. Țara Țopilor. Despre trecutul munților Apuseni ai Transilvaniei. Date adunate din autori, manuscrise și tradiții. Partea I. Din cele mai vechi timpuri până la 1785, Orăștie, 1912, p. 14; Dintre voievodatele și voievozii cunoscuți, apropiați geografic zonei Abrudului, amintim : voievodatul de la Hălmagiu – 1359 (primul din Țara Zarandului, primul voievod cunoscut fiind Bibarț); voievodatul de la Brad – 1404 (**“voywoda Ioan”**).

⁶² J. Kemény, Uj Magyar Muzeum (Noul muzeu maghiar), vol. II, 1854, p. 130; I. Bogdan, Originea voievodatului la români, în **Scrieri alese**, București, 1968, p. 127. Unele surse documentare susțin că Iacob a fost cnez nu voievod (Țara Abrudului, op. cit., p. 30), altele că dimpotrivă, a fost **“voievodul lor propriu”** (I. Bogdan, op. cit., p. 172).

⁶³ P. Blinder, op. cit., p. 217.

⁶⁴ Ibidem, p. 220.

II. BAZINUL CURSULUI MIJLOCIU AL ARIEȘULUI

Ungurii au pătruns spre inima pământului românesc, pe văile marilor râuri transilvane (Mureș, Someș), în a căror aval, vremelnic, sau și așezat. Așa se explică faptul că mult timp, teritorii întinse din Transilvania – zona Maramureșului, zona Munților Apuseni ș.a. -, au rămas în afara expansiunii ungare și, implicit, efectelor negative pe care aceasta le-a atras după sine.

Mai apoi, reluându-și înaintarea spre zona auriferă, ungurii au ajuns să parcurgă în amonte și zona Arieșului (**Râul “de aur”** al autohtonilor, pe care cuceritorii l-au “botezat” Aranyos!); încă de la intrarea pe valea acestui râu celebru, ungurii au dat peste autohtoni, care erau sedentari, organizați în obști sătești și cnezate românești libere.

O întrebare care apare firesc este: de ce cnezii și voievozii din arealul ce face obiectul acestui studiu apar consemnați în documente relativ târziu?

Explicația este simplă – regalitatea maghiară a pătruns aici mai târziu, fapt ce a favorizat consolidarea obștilor sătești locale, care au continuat să-și ducă viața după “legile” și normele arhaice, patriarhale, fără ca în relațiile social-juridice să aibă loc schimbări importante. Datorită acestor lucruri, documentele cancelariei maghiare au ignorat aceste relații locale arhaice, la fel cum au ignorat și instituțiile locale și pe conducătorii acestora. Apoi, cele arătate în cazul Abrudului, rămân valabile și pentru această zonă.

Urcând în amonte pe Râul “de aur”, un prim cnez apare menționat în localitatea **Sălciua**, în anul **1473**, documentul medieval menționând faptul că “Ladislaus kenez” ajunsese în stare de sărăcie (iobag).⁶⁵

În anii **1491** și **1494** este atestat un cnez la **Muncel** (“**Kenezius de Munchel**”)⁶⁶, un sat în apropiere de localitatea Baia de Arieș.

În prima jumătate a secolului al XIV-lea – cu mult înaintea atestărilor citate -, în amonte de Baia de Arieș, **la Lupșa a existat unul dintre cele mai vechi cnezate românești nu numai din zona în discuție, ci din întreaga Transilvania, condus de membrii familiei românești Câdea**, cnezat în cărei compunere inițială au intrat satele Lupșa de Jos (Lupșa Mare) și Lupșa de Sus (Lupșa Mică)⁶⁷. **La 24 aprilie 1366**, regele Ludovic de Anjou (1342-1380), răsplătea pe **cnezul român Nicolae** (fiul lui Câdea, fostul jude al Abrudului la 1357) și pe frații săi, pentru “serviciile” aduse coroanei, cu moșia Lupșa – cu titlul de nouă donație (“**titulo sue nove donationis**”) și rangul de

⁶⁵ Șt. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, III, p. 431.

⁶⁶ I. Minea, Din istoria unui cnezat ardelean, în “Cercetări istorice”, Anul X-XIII (1934-1936), nr. 1, Iași, 1936, p. 60; N. Drăganu, Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponomiei și a onomasticii, București, 1933, p. 477.

⁶⁷ I. Minea, op. cit., p. 3-61 (Cel mai bătrân membru al acestei familii, atestat documentar, este Ion, care avea mai mulți copii și multe rude); T. Racotă, Din istoria cnezatului Lupșei, în “Ogorul școalei”, Turda, anul IV, nr. 9-10, mai-iunie 1938, p. 237-246; Șt. Manciulea, Așezările românilor din Ungaria și Transilvania în secolele XIII-XIV-XV, Blaj, 1941, p. 159-160. Interesant rămâne faptul că o familie cnezială Câdea a existat și la Râu de Mori (V. Motogna, familia nobilă Cânde în documentele veacului al XIV-XVI în: “Revista istorică”, anul XII, nr. 1-3, ianuari-martie 1926, p. 68-80; A. A. Rusu, Cnezi români din Transilvania în epoca lui Iancu de Hunedoara. Căndeștii din Râu de Mori, în “Revista de istorie”, 37, Nr. 6, 1984; Șt. Pascu, Voievodatul...III, p. 535). Un cnez Câdea (“Kende Kenesius”) era atestat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea la Sibiu (: Șt. Pascu, în “Magazin Istoric” (București), anul XX, nr. 9 (234), septembrie 1986, p. 29) Un sat (crâng) din comuna Avram Iancu (AB), poartă numele de “Cândești” (< numele de familie – “vătraș” –Câdea + suf. – ești).

nobili (“**nobilium cetum catervam**”). În anul 1385, în baza “**honus keneziatus seu keneziatis**” (dreptul de preeminență socială) era emis un nou document în favoarea lui Nicolae Câdea pentru moșia Lupșa (“**cuius keneziatus honorem idem Nicolaus prius a memorato Ludovico rege tenuisse**”), acest “**honus**” nefiind în ultimă instanță decât o confirmare a privilegiului din anul 1366. “**Nove donatonis**” citată va fi reconfirmată în mai multe rânduri, pe numele urmașilor săi.

Potrivit opiniei lui Ștefan Pascu, acestui “**cnezat sau voievodat**” îi aparțineau mai multe dintre obștile cneziale din aval și amonte de Lupșa (ale căror cnezi nu sunt atestați documentar)⁶⁸. Spre sfârșitul secolului al XV-lea (1487), cnezatul de Lupșa se întindea între muntele Călugăru, la sud, satul capitlului Mușca și satul cnezial Bistra, până la Piatra Crețului în partea de nord. Moșia Lupșa și pertinențele sale erau râvnite atât de nobilimea maghiară din împrejurimi, cât și de către orășenii din Baia de Arieș (în mare parte străini), acest fapt constituind principala cauză a unor îndelungi și aprige procese între părți. Un prim proces – care la 8 mai 1385 se afla în derulare – a fost purtat de către membrii familiei cneziale Câdea cu membrii familiei nobilare Thoroczkai din Rimetea (Trascău); aceștia din urmă voiau, cu orice preț, să pună mâna pe “**Lwpsa et Kwpesth Banya**”⁶⁹, cu toate că în acest caz era vorba de dani regale în favoarea familiei cneziale românești (“**Keneziatus honor**”)!

Peste ani și ani (1438), ca urmare a situației la care se ajunsese, regele Albert ordona conventului din Cluj - Mănăstur să introducă pe nobilul român Ioan de Lupșa în posesia satelor Lupșa Mare și Lupșa Mică. În anul 1486, familia cnezială Câdea se afla implicată într-un alt proces, cu orășenii din Baia de Arieș, obiectul disputei constituindu-l cele două sate. Un an mai târziu (1487) scaunul de judecată al Comitatului Turda a pronunțat hotărârea în acest proces secular; sentința (interesantă de altfel), prevedea ca pământurile de pe o rază de 1,5 mile, inclusiv cele două sate citate, revin orășenilor din Baia de Arieș, cu condiția ca Nicolae, Ștefan și Matei Câdea să-și poată exercita pe mai departe drepturile vechi cneziale – “**eo iure quo ad ipsas pertinere dinoscitur**” (“cu acel drept cu care se știe că le aparține lor”)⁷⁰.

În prima jumătate a secolului XV-lea, cnezatul și membrii familiei cneziale românești Câdea ajunseseră la o bunăstare materială deosebită, la aceasta contribuind atât privilegiile regale de care beneficiau, cât și eforturile îndelungi și stăruitoare ale membrilor acestei familii. Puterea financiară înfloritoare, credința în Dumnezeu, dragostea față de locurile natale și dorința de a lăsa ceva însemnat urmașilor lor, s-au materializat în două strălucitoare ctitorii.

Prima, datând din anul 1421 a fost biserica ortodoxă, dedicată Sf. Gheorghe.

Situată în centru civic al Lupșei, biserica ortodoxă ctitorită de cnezul Vladislav⁷¹, construită din piatră și acoperită cu șindrilă, are unele elemente specifice stilului gotic (biserica-sală, absidă poligonală decroșată și întărită cu contraforți⁷²; zugrăvită de la început (poate chiar de preotul Dragoșin)⁷³, ei i-a fost zugrăvit altarul și

⁶⁸ Șt. Pascu, Voievodatul... III, p. 549.

⁶⁹ ***Documenta Historiam Valachorum in Hungaria Illustrantia usque ad annum 1400 p. Cristum, Budapest, 1941, p. 320-321 (doc. nr. 292).

⁷⁰ Șt. Pascu, Voievodatul ...III, p. 549.

⁷¹ M. Păcurariu, Istoria Bisericii Ortodoxe Române. Vol. I, București, 1980, p. 312.

⁷² E. Greceanu, Influența gotică în arhitectura bisericilor românești de zid din Transilvania, în “Studii și cercetări de istoria artelor”, București, tom. 18, nr. 1, 1971, p. 33.

⁷³ Șt. Meteș, Istoria bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria, vol. I (Până la 1698), Sibiu, 1935, p. 167.

apoi i s-a adăugat pronausul (1810)⁷⁴. Ea este considerată “singura construcție românească din veacul al XV-lea, care se poate compara ca proporții cu bisericile contemporane” în stil gotic, din Transilvania⁷⁵.

Cea de-a doua construcție (cu **hramul Sf. Nicolae**), situată în partea vestică a localității Lupșa, a fost clădită de către meșterii români din “inimă de gorun”, în anul 1429⁷⁶. Este una dintre cele mai vechi mănăstiri românești, “**parantiquum**”, după cum o aprecia episcopul Aron în scrisoarea sa din 9 octombrie 1762 către generalul Buccow (cel din urmă a vrut s-o distrugă și pe aceasta – din cauza călugărului Procopie, un apropiat al lui Sofronie, care apăra ortodoxia! - ,dar a renunțat la stăruință episcopului)⁷⁷. La începutul secolului al XVI-lea (1502) această familie cnezială de pe valea Arieșului (adevărat cnezat de vale), avea în Lupșa “**domus et curia nobilitaris keneziatis**” (o frumoasă casă și curte nobiliară a cnezatului). După anul 1438 această familie cnezială românească s-a maghiarizat⁷⁸, asemeni multor altor familii românești din Transilvania și Ungaria. În legătură cu cele două aspecte majore legate de aceasta familie cnezială românească (înnobilarea și maghiarizarea), se impun câteva precizări.

Politica de catolicizare și maghiarizare a unora dintre românii transilvăneni, a fost urmărită cu perseverență și constanță de către autoritățile maghiare ale secolelor XIV-XIX; la mijlocul secolului al XIV-lea ea nu fusese încă legiferată.

În anul 1366, pentru a putea slăbi și mai apoi decapita politic pe români, regele Ludovic I condiționa recunoașterea statutului de nobil și împărțirea de dani (domenii), de apartenența la confesiunea catolică. Acest lucru devine normă obligatorie în Transilvania! Dacă barbarii anteriori, prezențe efemere în trecutul istoric transilvan, s-au mulțumit doar cu un tribut, catolicii unguri nu s-au mulțumit doar să ia doar pământurile și bogățiile acestui pământ românesc, ei căutând să ia unora dintre români chiar sufletul, credința străbună, apartenența la etnia română.

Așa se face că după anul 1366, liderii politici și economici din rândul românilor transilvăneni, s-au aflat în fața unei grele și tulburătoare dileme (alegeri): fie să-și păstreze credința ortodoxă străbună și astfel să-și piardă condiția socială privilegiată, pierzându-se în masa largă a țărănimii, fie să renunțe la credința ortodoxă, să treacă la catolicism, să se maghiarizeze, dar să-și păstreze avantajele social-economice! ...

Între cei care au optat totuși pentru cea de-a doua alternativă, care au trecut la catolicism și s-au maghiarizat, amintim pe înaintașii familiilor: Majlath, Bethlem, Teleki, Bocskay, Karaksony, Corvin, Dragffy, Bánfy, Kendeffy ș.a.

III. BAZINUL CURSULUI SUPERIOR AL ARIEȘULUI

Dintre apele Munților Apuseni (“**Mons aureus**”), se detașează Arieșul, cel mai mare râu al acestor munți, al 15 -lea între râurile României. Acest uriaș “**pom al vieții**”, cu o rețea de văi care datează din cuaternar, a ajuns la actuala configurație după o

⁷⁴ I. P. Argeșel, Valea Arieșului, București, 1984, p. 167.

⁷⁵ E. Greceanu, op. cit., p. 33.

⁷⁶ S. Moldovan, Zarandul și Munții Apuseni ai Transilvaniei, Sibiu, 1898, p. 168.

⁷⁷ A. Bunea, Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764, Blaj, 1902, p. 347. Pentru cele două ctitorii, se mai pot vedea și M. Porumb, Ctitorii și artă românească în Transilvania secolului al XV-lea, în “ A.I.I.A., Cluj-Napoca”, XXIII, 1980, p. 108-109; A. T. Popa, Bisericile vechi din Lupșa, în ActaMN, Cluj, XIII, 1976, p. 427-432; M. Porumb, Două ctitorii românești din secolul al XV-lea: Biserica Sfântul Gheorghe și Mănăstira Lupșa, în ActaMN, Cluj, 16, 1979, p. 621-632; Repertoriul arheologic al județului Alba, Alba Iulia, 1995, p. 122.

⁷⁸ Șt. Manciulea, op. cit., p. 159-160.

evoluție îndelungată; ea a apărut, s-a extins și s-a definitivat treptat, pe măsura formării și adăugirii unităților de relief periferice, în jurul lanțului carpatic, de la sfârșitul mezozoicului, până în cuaternar.

Arieșul – adevărată “axă” a Țării Moților are un bazin cu o suprafață de 2970 km², o lungime de 167 km, din care 122 km curs montan – situându-se, după acest criteriu, pe locul I în cadrul Apusenilor, respectiv pe locul II în cadrul hidrografiei României (locul I fiind deținut de către Bistrița Moldovenească, cu 210 km curs montan). Are o lățime variabilă, crescătoare dinspre izvoare spre vărsare (la Câmpeni, pe anumite porțiuni, ajunge la 20-30 m), un debit de 26mc/s (datorat celor 58 de afluenți) și o adâncime variabilă, mereu mai mare, din amonte spre aval (la Câmpeni, pe unele porțiuni, trece de 1 m). Având cea mai lungă vale montană din Munții Apuseni, una dintre cele mai populate văi carpatice românești, Arieșul are totodată – potrivit aprecierii ziarului “Glasul Moților” (Abrud, 1928) – **“una dintre cele mai fermecătoare văi din țara noastră”**⁷⁹.

Înainte de a forma un singur râu – asemeni Someșului ș.a. -, el are două brațe – Râul Mic (Arieșul Mic) și Râul Mare (Arieșul Mare). Râul Mic, cu o lungime de 33 km, cu afluenți mai puțini dar cu un debit bogat, își are obârșia pe versanții estici ai masivului Găina, în locul numit “Fântâna Cepii” (1761 m altitudine). Râul Mare – așa după cum și numele o sugerează – are mai mulți afluenți, un debit mai bogat și o lungime mai mare (47 km); izvorul său, situat sub vârful Vârtop (1295 m altitudine), poartă numele de “Râul Alb” și este socotit de către specialiști, drept izvorul propriu-zis al Arieșului. Cele două brațe au un curs separat până în apropiere de “capitala” Țării Moților, Câmpeni, unde la cca 4,5 km nord-est de acesta, la “Gura Râului” se contopesc, formând un singur curs. În bazinul cursului superior al acestui Râu, în amonte de Lupșa, un important sat cnezial a fost **Bistra**. Aici, la **1437** este atestat **“kenezis de Byzere”**⁸⁰ (“Byzere”, care a creat de-a lungul timpului numeroase greutăți specialiștilor în ceea ce privește localizarea geografică, este com. Bistra de astăzi, din județul Alba). Într-un document din **24 noiembrie 1487**, este pomenit **“Johannes kenezis de Byzere”** (cneazul Ioan din Bistra)⁸¹.

Pentru mult timp, ne lipsesc datele necesare. La **1784** în zonă sunt pomeniți juzi și jurați⁸². Judele din Bistra a avut o soartă tristă, fiind aruncat de pe o stâncă, din cauza răutății și fărâdelegilor săvârșite împotriva localnicilor până atunci. În amonte de Bistra, la 46°21’ latitudine nordică și 23°2’ longitudine estică, într-un bazin depresionar situat mai jos de “Gura Râului”, se află localitatea **Câmpeni**, **“capitala”** acestei zone.

Deși **atestată documentar** de abia la **1565**, vechimea ei este mult mai mare. Urmele arheologice descoperite aici, atestă atât exploatarea aurului aluvionar în antichitatea preromană și romană⁸³, cât și vechimea acestei ocupații autohtone,

⁷⁹ “Glasul Moților”, Abrud, anul I, nr. 17, din 25 martie 1928, p. 28.

⁸⁰ D. Csánki, Magyarorszag történelmi földrajza a Hunyadiak Korában (Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor), vol. V, Budapesta, 1913, p. 694; N. Drăganu, op. cit., p. 477; Șt. Manciulea, op. cit., p. 161.

⁸¹ I. Minea, op. cit., p. 60 și 33.

⁸² *** Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria A. Diplomataria, vol. II (1784), București, 1983, p. 164-165 (doc. Nr. 188).

⁸³ D. Popescu, Prelucrarea aurului în Transilvania înainte de cucerirea romană, în “Mat. și cercetări arheologice”, București, vol. II, 1956, p. 196; M. Roska, Erdély régészeti repertorima (Repertoriul arheologic al Transilvaniei), Cluj-Napoca, 1942, p. 282; I. Marțian, Repertoriu arheologic pentru Ardeal, Bistrița, 1942, p. 42; D. Tudor, Orașe, târguri și sate în Dacia Romană, București, 1968, p. 202; Șt.

sedentare, importanța pe care i-au acordat-o dacii, iar mai apoi, daco-romanii, precum și vechimea și continuitatea etnică în zonă.

Până acum două decenii, unii specialiști au emis ipoteza că și la Câmpeni, în evul mediu, a existat un cnezat local, dar dovezile care să confirme aceste supoziții, s-au lăsat așteptate mult timp. Acest fapt demonstrează justetea observației că dacă o mențiune documentară poate să probeze existența unei anume realități istorice, a unui anume fapt, lipsa eventuală a unei atari mențiuni nu constituie nicidecum o dovadă a inexistenței acelei realități, a faptului respectiv! Dovada lipsă a fost adusă și golul în discuție acoperit, ca urmarea a eforturilor stăruitoare și norocului care i-a surâs cercetătorului Gernot Nussbächer; acesta a recuperat din arhivele Brașovului și a redat circuitului științific un valoros document medieval – cel puțin pentru Câmpeni și Țara Moșilor – , **privilegiul din 21 martie 1587**⁸⁴.

Prin acest privilegiu, lui “**Nicolai Philemon de Topanfalwa**” (Nicolae Filmon din Câmpeni) îi era cedat de către principele Transilvaniei, Sigismund Bathory (1581-1597;1598-1599) – pentru “meritele sale pe lângă schimbătorul de aur (auricampsor)” din localitate – dreptul de a construi și beneficia de o moară de apă, “**in loco Abrwgytorka vocato, ubi nimirum fluvius Abrwgy in fluvium Aranyos delabitur**” (“în locul numit Gura Abrudului, la vărsarea râului Abrud în râul Arieș”). Privilegiul pune pe Nicolae Filimon din Câmpeni, sub “ocrotirea” autorităților comitatului Alba și, în mod special, a celor din localitate. Privilegiul din 21 martie 1587, atestă documentar – pentru întâia oară pentru această așezare din Țara Moșilor –, prezența în fruntea obștii locale a unui “**iudex kenezius**” (“jude cnez”), asistat de “**iurati**” (“jurați”)⁸⁵.

Interesant dar și revelator, totodată este faptul că în acest document medieval (inițial pierdut iar după câteva secole regăsit), conducătorul local al obștii apare “iudex kenezius”, deci cu doi termeni (sinonimi): primul, latin consemnat cu titulatura de “**iudex**” (**jude**), iar al doilea slav, “cnez” – acesta ulterior și în text și în timp, dar care în cele din urmă l-a înlocuit pe cel vechi, latin.

Această inedită atestare, de o importanță majoră pentru istoricul localității și zonei, pentru instituția cnezatului în acest areal geografic, pe lângă relevanța sa documentară intrinsecă, demonstrează faptul că subzonele geografice în discuție, au evoluat politico-administrativ unitar, că și acest “colț” de Transilvanie a evoluat pe coordonatele generale românești.

Vechea instituție românească a juzilor și a juraților, a continuat să existe până în secolul al XIX-lea, la această longevitate contribuind condițiile topogeografice specifice, conservatorismul zonal, spiritul de neatârnare și libertate care i-a caracterizat dintotdeauna pe locuitorii de aici⁸⁶. Referindu-se la rolul și locul juzilor și al juraților Alexandru Sterca Șuluțiu sublinia că ei “**țineau rândul cel bun între dânșii**”, în zonă

Olteanu, Valorificarea bogățiilor miniere de către poporul român în epoca veche și medie, în “Revista de istorie”, București, tom 34, nr. 3, 1981, p. 476; ***Repertoriul arheologic al județului Alba, p. 82.

⁸⁴ G. Nussbächer, Un privilegiu pentru ridicarea unei mori la Câmpeni în anul 1587, în Apulum, Alba Iulia, XVII, MCMXXIX, p. 295-298.

⁸⁵ Ibidem, p. 297.

⁸⁶ V. Lechișan, Cnezi și juzi din zonele de munte ale Comitatelor Cluj și Turda în procese judecătorești în scaunele comitatense în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în AIIA, Cluj-Napoca, 28, 1987-1988, p.189-215.

locuitorii (moșii) **„numai prin juzii săi să cârmuia”**⁸⁷. Relevante în acest sens sunt și actele țărănești de danie, din satul Vidra de Sus (din 1924 Avram Iancu-AB), din perioada 1723-1752, redacte circuitului științific de către Aurel Răduțiu⁸⁸.

Rare în Transilvania, utilizând o terminologie specifică locului și epocii (ex: jude – birău, jurați – giurați, obște – sat ș.a.), ele demonstrează cu elocvență locul și rolul juzilor și juraților nu numai în viața acestei localități moșești, ci în viața tuturor localităților din acest areal geografic. Pentru relevanță, cităm din actul de danie datat Vidra de Sus, 2 decembrie 1739 : **“carte scrisă despre lucrul lui Bădău Simion, ca fiind fără moșie s-au jeluît la sat că n-are moșie și au fost având Simion făcut curățitură în pământul satului, anume în Dolia Boului și au ieșit acolo birăul Goia Ion și cu giurații, anume giurații Răsiga Simion, Văsăiu Damian, Stoica Gligorie , Giurgi Lazăr(....)”**⁸⁹.

Aceste „instituții” locale și-au continuat rolul și rostul. Astfel, Alexandru Sterca Șuluțiu, legând acest aspect de răscoala de la 1784, precizează că **„Tatăl meu, care era jude în Abrut-sat pe acele timpuri....”**⁹⁰ Peste ani, în timpul revoluției de la 1848-1849, când Apusenii erau realmente o „țară românească”, cu o administrație românească, din români și pentru români, Avram Iancu într-o scrisoare către locuitorii satului Poșaga, îi atenționa că **„Părilor care le au oamenii laolaltă să se caute la judele satului (....) ”**, vechile scaune de judecată trăindu-și viața într-un nou cadru, adecvat condițiilor acelei vremi.

IV. TARA MOTILOR – TARA TOPILOR.

În legătura cu prima sintagmă, „Țara Moșilor”, cele mai importante aspecte privesc înțelesul și vechimea sa. Asupra primului termen al sintagmei, respectiv „țară”, am stăruit deja. Menționăm că deși cu o vechime mare, unele „țări” au fost fie rar, fie târziu menționate în izvoarele medievale, acest fapt fiind și mai evident în cazul izvoarelor medievale maghiare referitoare la români din Transilvania și „țările” lor. La aceasta și-a adus aportul și politica oficială a regalității maghiare, faptul că datorită presiunii politice a acestui regat, formele de organizare politică autohtonă dispar încetul cu încetul, urmele documentare referitoare la ele având aceeași soartă, excepțiile fericite, puține la număr, constituindu-le „țările” din zonele montane periferice, izolate, arhaice, a căror rezistență antimaghiară a fost deosebit de puternică.

Cel de-al doilea termen al sintagmei, nominalizează atât arealul geografic al românilor de pe cursul superior al Arieșului, cât și denumirea etnică particularizantă sub care aceștia mai sunt cunoscuți. Această denumire („moț”, „moși”), cu un larg ecou intern și extern, a fost consemnată în scris, mai întâi ce către străini și apoi și de către români.

Între primii străini care au folosit-o și consemnat-o, se numără Michael Lebrecht, în lucrarea „Uber den National-Charakter der in Siebenbügen befindlichen

⁸⁷ *** Izvoarele răscoalei lui Horea. B. Izvoarele narative. II. 1786-1880, București, 1983, p. 164-165, 364, 366. Al. Sterca Șuluțiu, Istoria Horii și a poporului românesc din Munții Apuseni, București, 1995, p. 69.

⁸⁸ A. Răduțiu, Acte țărănești de danie din vidra de Sus (1723-1752), în AIIA, Cluj-Napoca, XXIII, 1980, p. 425-439.

⁸⁹ Ibidem, p. 434; între 533-439 apar menționați nominali toți juzii din Vidra de Sus din perioada 1739-1752, precum și juratii (numărul acestora variind între 2-8).

⁹⁰ D. Braharu, Al. Sterca Șuluțiu despre Abrud în timpul răscoalei lui Horea, în Țara Moșilor. Studii, articole și comunicări, Clusium, Cluj-Napoca, 1992, p. 21.

Nationen”, Viena, 1792 (p. 87-91). Informații deosebit de prețioase ne sunt furnizate de către fostul primar și notar al Mediașului, Michael Conrad von Heydendorff (1730-1821).

Acesta, în urma călătoriei pe care a întreprins-o în Munții Apuseni (a fost inclusiv pe Muntele Găina, fiind primul autor care menționează sărbătoarea - nedeia de aici!) în vara anului 1793, a scris că acești munți „sunt locuiți exclusiv de români, cei de dincolo de Criș numindu-se Krissan (Crișeni), iar **cei dinspre interiorul Transilvaniei Motzen (Moții)**”⁹¹. Denumirea a mai fost folosită și de către autori români, fie originari din Țara Moților (Avram Iancu, Iosif Sterca Șuluțiu, George Candrea ș.a.), fie din alte zone ale României (Ion Ciurileanu, Iosif Vulcan, Alexandru Papiu Ilarian, Aron Densușianu, Nicolae Bălcescu, Alexandru Odobescu, Ioan Slavici ș.a.). Cuvântul „moț” (pl. „moți”), are în limba română mai multe sensuri semantice și utilizări:

- a fost și este un nume propriu de persoană⁹²;
- un supranume al lui Horea („Horja Mocz”) ⁹³;
- desemnează în extenso pe locuitorii Munților Apuseni;
- cel mai cunoscut etnicon pentru locuitorii din Țara Moților⁹⁴;
- înseamnă „șuviță de păr pe frunte sau în creștetul capului (legată cu o fundă)”⁹⁵;
- în asociere cu alți termeni desemnează o serie de toponime: Vadul Moților (AB), Câmp Moți-localitate pe platoul Vașcău, atestată în urbariul Beiușului din 1600 (BH), Lunca Moților - în apropierea de Baia de Criș (HD), Hoanca Moților - în Munții Bihor - Vlădeasa ș.a.;
- “Moț” era zeița - lună în mitologia avarilor ⁹⁶;
- în Sebeșul de pe Olt, în vechime, desemna „gurguiul opincii”⁹⁷;
- sub forma „moată” (variante locală a lui „moacă”), desemnează peștele Gobio sp., cunoscut sub numele de „zglăvoacă”; forma citată a fost întâlnită în localitățile Câmpani, Căbești (BH);

În legătură cu originea cuvântului „moț”, controversele nu au încetat.

Unii au susținut că atât etimologia cât și originea sa rămân necunoscute ⁹⁸; alții i-au găsit echivalențe în afgană și alte limbi indo-europene⁹⁹; aserțiunea că s-ar trage din albanezul „moț” a fost contrazisă vehement de I.I. Russu¹⁰⁰; B.P. Hașdeu a emis părerea

⁹¹ M. Conrad von Heydendorff, *Efine Selbstbiographie mitgetheilt, von dr. Rudolf Theil*, în *Archiv des Vereins für Siebenbürgischen Landeskunde*, XVIII, 1884, p. 252.

⁹² Șt. Pascu, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, București, 1984, p. 204

⁹³ ***Izvoarele răscoalei lui Horea. Seria B, p. 160, 182.

⁹⁴ *Dicționar explicativ al limbii române*, București, 1975, p. 572; ****Mic dicționar enciclopedic*, București, 1972, p. 608.

⁹⁵ *Ibidem*; T. Francu, G. Candrea, *Romani din Munții Apuseni (Moții)*, București, 1888.

⁹⁶ V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1983, p. 481.

⁹⁷ T. Papahagi, *op. cit.*, p. 63.

⁹⁸ *Revista de etnografie și folclor*, București, Tomul 33, nr. 1, 1988, p. 57; S. Dumistracel, *Numele traco-dacice de tipul muca ( ) - Moca ( ) raportate la cuvintele românești de substrat muc-Mugure (I)*, în *AIIA A. D. Xenopol*” (Iași), XXV, 1988, vol. I, p. 406; D. Pădureanu, *Considerații privind teoriile legate de originea, numele și aria de locuire a moților (țopilor)*, în “*Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*”, Cluj-Napoca, 2000, p. 175-205.

⁹⁹ A. Berinde, S., *Lugojan, Contribuții la cunoașterea limbii dacilor*, Timișoara, 1984, p. 6. Pentru un corespondent fonetic și semnatic al cuvântului „moț” în afgană; A. Riza, *Cocordances lexicales entre elements roumains anciens et elements relevant des aires iraniene et caucassienne*, în „*Studia et Acta Orientalia*”, București, VIII, 1971, p. 42.

¹⁰⁰ I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană*, București, 1982, p. 360.

că s-ar putea ca el să fie o moștenire „din idiomul indo-european al dacilor”¹⁰¹; Francisc Király (1979) a fost de părere că s-ar putea ca „sensul inițial al cuvântului moț” să fi fost cel de „vârf, gurgui, creasta, deal, munte”, de unde, pe urmă, pe urmă, sensurile de „(om) de la munte”¹⁰².

Multe abordări și controverse a generat denumirea etnică de „moți”, sorgintea și înțelesuri acesteia.

O primă ipoteză a susținut că denumirea ar proveni din lat. „mons, -ntis (munte).” Sesizându-i șubreziența logică, germanul Rudolf Bergner precizia (1884) că „și în alte părți trăiesc Români în munți fără să poarte acest nume”¹⁰³.

O a doua ipoteză – plauzibilă – pleacă de la felul în care bărbații din această zonă au purtat părul până în secolul al XIX-lea. Această ipoteză are două variante, diferite ca formă, identice în fond: prima variantă are ca punct forte chica de păr pe care o purtau bărbații și care, pentru a o deosebi de cea a femeilor, o numeau „moț”, de unde mai apoi etnonimul în discuție.

- a doua variantă susține că denumirea locuitorilor din această „țară” ar veni de la faptul că în vechime ei purtau părul lung, împletit în două cozi ce le cădeau pe grumaz, iar deasupra urechii drepte un mic smoc de păr legat aparte, numit „moț”; că străinii care au venit de timpuriu în contact cu ei, văzându-i cum purtau, le-au zis „moți” (cei cu moț, cei care poartă părul cu moț); O întreagă literatură aflată la dispoziție, atestă asemănarea izbitoră dintre felul în care și purtau moții părul și modul cum îl purtau în antichitate strămoșii noștri¹⁰⁴. Unii specialiști (Ștefan Pascu, Ion Rusu Abrudeanu ș.a.), făcând cuvenite legături și corelații, au văzut în moți urmașii traco-dacilor de altădată.

Din timpuri îndepărtate și până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în portul bărbătesc tradițional, părul a fost purtat împletit în două chici¹⁰⁵. Ceea ce i-a făcut pe mulți autori să încline că numele etnic „moț” ar veni de la aceasta particularitate capilară: Nicolae Bălcescu („credem că....”, Rudoi Bergner („ar deriva de la ....”), Ștefan Pascu („foarte probabil....”) ș.a. Dacă acești autori au considerat faptul că pe o probabilitate, autorii originari din Țara Moșilor au fost mult mai tranșanți: Ion Rusu Abrudeanu („Numirea de moț vine de la chica antică, moțul de păr, pe care-l purtau bărbații și care era un obicei dac uzitat până în a doua jumătate a secolului trecut....”)¹⁰⁶, Alexandru Sterca Șuluțiu¹⁰⁷, ș. a.

Mulți dintre autorii care s-au aplecat asupra acestui aspect particular, au căutat să descifreze semnificația și importanța acestui obicei al locuitorilor din Țara Moșilor.

Rubin Patiția vedea în el „un semn al unui om liber, adică neiobăgit și scutit de vreo pedeapsă”¹⁰⁸.

¹⁰¹ Apud Arion Vraciu, *Limba daco-geților*, Timișoara, 1980, p. 109; B. P. Hașdeu, *Fragmente pentru istoria limbii române*, în *Columna lui Traian*, VII. 1876, p. 32.

¹⁰² Fr. Király, *Note etimologice*, în *Analele Universității din Timișoara. Științe filologice*, XVII, 1979, p. 180.

¹⁰³ Rudolf Bergner, *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884, p. 155-157.

¹⁰⁴ M. Mușat, *Izvoare străine despre strămoșii poporului român*. Culegere de texte, București, 1980, p. 19; Homer, *Iliada*, IV, 553; Clemens din Alexandria, *Covoarele*, VII, 4; I. H. Crișan, *Spiritualitatea geto-dacilor*. Repere istorice, București, 1986, p. 76.

¹⁰⁵ I. Rusu Abrudeanu, *Moșii*. Calvarul unui popor eroic dar nedreptățit, București, 1928, p. 116; N. Dunăre, *Arta populară din Munții Apuseni*, București, 1981, p. 74.

¹⁰⁶ I. Rusu Abrudeanu, op. cit., p. 116

¹⁰⁷ ****Izvoarele răscoalei lui Horea*. Izvoare narrative, p. 400.

¹⁰⁸ R. Patiția, *Terra Tzopus*, în *Tribuna*, an XIX, nr.23, din 6/19 februarie 1902, p. 89.

Cercetătoarea Lucia Apolzan aprecia ca cele două coade (chici) „reprezentau nu numai un semn de o deosebită distincție socială, o cinste a bătrâneții, ca un adevărat cult, dar și o conștiință a unei tradiții de mare valoare, păstrată ca o moștenire sfântă. Chicile erau deci apanajul bătrâneții și al maturității. Le purtau toți bărbații care au trecut de vârsta ușoară a tinereții”¹⁰⁹. **În ceea ce privește sintagma istorică „Țara Moșilor”, aceasta apare consemnată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, denumirea „moși” de la care i se trage numele apărând de timpuriu (la 1600, în urbariul Beiușului). În Biblioteca Academiei se află manuscrisul cu nr. 1060 (filele 322-325), conceput de către Simion Balint din Roșia Montană, la data de 8 mai 1852, la cererea lui Alexandru Papiu Ilarian, referitor la evenimente din primăvara-vara anului 1848 de la Câmpeni și Abrud, intitulat semnificativ: „Scurtă descrierea a evenimentelor din Munții Apuseni ai Transilvaniei sau Țara Moșilor numită, în anul 1848, începând de la martie până în octombrie același an”.**

Câțiva ani mai târziu (1860) un alt localnic, George Ioanette din Câmpeni publica în „Foaie pentru minte, inimă și literatură” articolul „O scurtă ochire asupra însemnătăților din Tier’a Mociloru”.

Și „Telegaraful Român” folosea sintagma „țeara Moșilor” (1885). Denumirea o vom întâlni la Rubin Patiția („ținutul numit Tier’a motiilor”), la Iosif Sterca Șulutiu (în „Biografia” lui Avram Iancu), precum și la mulți autori contemporani (C. C. Giurescu, S. Columbeanu, M. Iancu, I. Șandru, I. D. Oancea, I. Coteanu, V. Arvinte ș.a.). **Dintre autorii străini, primul care a folosit denumirea „Țara Moșilor” a fost Rudolf Bergner, în lucrarea „Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute”, apărută la Leipzig în anul 1894 (unul dintre capitolele lucrării este intitulat: „In Lander der Motzen” - („În Țara Moșilor”).** Cu toate că în secolele XIX-XX sintagma „Țara Moșilor” a fost utilizată de specialiști pentru a desemna o anume arie geografică, un anume eșantion al românilor din Transilvania, o anumită zonă etnografico - economică, suntem de părere că deși apare consemnată abia la mijlocul secolului al XIX-lea, cercetările privind vechimea sa documentară nu și-au spus încă ultimul cuvânt.

Cea de-a doua sintagmă - la fel de celebră - privind zona în discuție, respectiv „Țara Țopilor”, a fost și este obiect al unor controverse încă neîncheiate. Denumirea etnică de „țopi” este - așa cum au subliniat încă din anul 1888 Teofil Frâncu și George Candrea - de sorginte germană, cuvântul „zopf” (în althochdeutsch, mittelhochdeutsch și germana contemporană) însemnând „coadă”, „chică” (din păr uman). Denumirea, potrivit lui Silvestru Moldovan, I. A. Candrea, Iosif Vulcan, Ion Rusu Abrudeanu ș. a., a avut în secolul al XIX-lea semnificația unei „porecle” pentru locuitorii acestei zone. Funcționarii germani, „disprețuind pe muntean, îl numeau (...)” **Zopfiger Walach**”, „valah cu chică” și astfel s-ar fi perpetuat porecla de Țop¹¹⁰.

De sorginte germană (la fel ca și „vlah”), denumirea „zoph” - atât ca toponim cât și cu sens etnic - apare în izvoarele medievale germane și negermane cu mult mai devreme de secolul al XIX-lea. Sub denumirea „zoph” locuitorii Țării Moșilor sunt pomeniți în secolul al XVIII-lea în câteva gazete de limba germană care au scris despre marea răscoală de la 1784 (Bruner Zeitung „, Siebenburger Zeitung” ș.a.).

Cu patru secole mai devreme, într-o scrisoare a papei Clement al VI-lea, datată 17 octombrie 1345 - an în care pe valea Arieșului, la Lupșa, familia cnezială

¹⁰⁹ L. Apolzan, Carpații-tezaur de istorie. Perenitatea așezărilor risipite pe înălțimi, București, 1987, p. 192.

¹¹⁰ T. Frâncu, G. Candrea, op. cit., p. 65; I. Rusu Abrudeanu, op. cit., p. 123.

Cândea avea deja un cnezat propriu! -, se menționează între cei cinci voievozi români cărora papa le-a cerut să treacă la catolicism, și **Aprozze Voyuade de Zopus**¹¹¹.

În legătura cu localizarea lui „Zopus”; Ioan Bogdan scria : „E aproape cu neputință să identificăm aceste nume cu localitățile corespunzătoare de astăzi; ele sunt așa de corupte, încât toate încercările de identificare cu localități vechi sau actuale vor rămâne simple presupuneri ”. El face, totuși, câteva presupuneri: „Aprozza de Zopus pare a fi identic cu Aprusa chinezul (cnezul - n. n.) din Saraseu (Zarwazou) din Maramureș, pomenit în același an ca fiu al voievodului Erdeu; sub Zopus s-ar putea ascunde Sebus din Maramureș (...)”¹¹².

Ștefan Pascu a fost de părere că identificarea geografică pentru Syprach, Zopus și Auginas „nu e ușoară”.¹¹³ Pentru el, voievozii citați în scrisoarea papală sunt voievozi beiușeni¹¹⁴, localizați – opinie împărtășită și de către Coriolan Suciul¹¹⁵ - în județul Bihor, în depresiunile vestice ale Munților Bihorului și în cele sudice ale munților Pădurea Craiului. Strict legat de „Zopus”, Ștefan Pascu susținea ca probabilă localizarea sa aici¹¹⁶. În cea ce ne privește nu suntem de acord cu punctele de vedere exprimate și nici cu localizările propuse. „Aprozze Voyuade de Zopus” din aminta scrisoare papală a fost tradus prin „Ambrosiu voievodul din Zopus”.

Cele cinci „adrese” din scrisoarea papală nu prezintă certitudine ca ar fi exacte (lapsus calami?...) și având în vedere și alte transcrieri greșite de către scribii cancelariei regilor unguri, credem că valorificarea informațiilor trebuie făcută cu atenție și circumspecție. Având în vedere autorul scrisorii (papa) cât și destinatarul acesteia (voievodul român, ortodox), uzanțele diplomatice practicate la mijlocul secolului al XIV-lea de curțile europene și, îndeosebi, de cancelaria papală, curtoazia și tonul firesc al unui atare demers, ni se pare nefiresc ca după ce se face apel la numele destinatarului (Ambrosiu?; Ambrosie?), funcția acestuia, calitatea oficială deținută și pentru care i se și scria de altfel (voievod), să i se indice, de parcă am fi în plin secol XXI, localitatea de destinație a scrisorii (reședința voievodală), și nu denumirea formațiunii politice pe care acesta o conducea!

Normal și firesc, după opinia noastră, părere susținută de practica epistolară medievală, ni se pare ca formula oficială a acestei scrisori deosebit de importante, să cuprindă numele destinatarului (demnitatea oficială deținută, din care cauză scrisoarea îi era adresată tocmai lui), precum și denumirea formațiunii politice pe care acesta o conducea (papa, în ultimă instanță, nu-i cerea doar lui, ca persoană fizică, să treacă la catolicism, ci prin intermediul lui, ca voievod, tuturor ortodocșilor care țineau de această formațiune politică).

Legat de formularea din scrisoarea papală, subliniem și faptul că specialiștii care s-au oprit asupra traducerii și localizării ei, au „scăpat” din vedere – dar și din formula papală – rosturile și sensurile prepoziției „de”. Prepoziția „de” introduce un complement determinativ de loc: „împărații de pământ”, adică „ai pământului” (Psaltirea șcheiana); ori „sunt împăratul de ceriu slujitoriu”, adică „sunt slujitor al împăratului cerului” sau „din cer” (Varlaam în „Cartea românească de învățătură” –

¹¹¹ ***Monumenta Historica Hungariam. Vetera Monumenta. Historica Hungariam Sacram Illustrantia, ab Augustino Theiner, Tomus Primus (1216-1352), Romae, MDCCCLIX, p. 691.

¹¹² I. Mihályi, Diplome maramureșene din sec. XIV și XV, Maramureș-Sighet, 1900, p. 20; I. Bogdan, op. cit., p. 170 și 41; D. C. Arion, Cnejii (Chinezii) români, 1938, p. 159.

¹¹³ Șt. Pascu, Voievodatul...III, p. 460.

¹¹⁴ Ibidem, p. 528.

¹¹⁵ C. Suciul, Dicționar istoric al localităților din Transilvania. II. București, 1965, p. 436.

¹¹⁶ Șt. Pascu, op. cit., p. 527.

1643); de asemeni, prepoziția „de” introduce un complement determinativ de calitate, determinare calificativă, de natură, de apartenență: „împărat de lume”, adică „al lumii” (Alexandria – 1850). În românește, când este vorba de traduceri în care apar titluri ori demnități dinastice, nu se scrie și nu se spune – ca să luăm un exemplu grăitor – „voievod de ...”, ci „voievod al ...”, sau „voievodul ...”!

Având în vedere considerațiile de mai sus, avansăm cu titlu de ipoteză titulatura, respectiv formularea corectă ce ar fi trebuit să apară în scrisoarea papală (aceasta să fi fost inițial corectă și ulterior gramaticii cancelariei regală ungare s-o fi transcris greșit, corupt?): „**Aprozye** (Ambrosiu?: Ambrosie?) **voievodul din [T] Zopus** [Țara Țopilor], sau **Aprozye** (Ambrosiu?: Ambrosie?) **voievod al Topilor** [Țara Țopilor], sau, în fine, ” **Aprozye** (Ambrosiu?: Ambrosie?) **voievodul Țării Țopilor**!

Prepoziția latină „de” („Aprozye Voyuade de Zopus”) poate fi tradusă, e adevărat, în românește, (și) prin „din” – aceasta desemnând în general originea, proveniența celui despre care se vorbește – dar, în cazul de față, fiind vorba de secolul al XIV-lea, de un titlu oficial (demnitate politică), ea trebuie tradusă (interpretată) cu sensul de mai sus, sensul (înțelesul) „din” subînțelegându-se!

O altă consemnare prețioasă pentru subiectul nostru, o datorăm lui Ottokar de Stiria și poemului sau „Österreichische Reimchronik”. Scris între 1285-1309, acesta cuprinde 98.595 versuri scurte (în mittelhochdeutsch), majoritatea referitoare la viața și peripețiile lui Otto de Bavaria. Originalul acestui poem – astăzi izvor istoric important pentru germani, unguri și români – a fost publicat de către Joseph Seemuller, între anii 1890 – 1893. În versurile în 8005 („it hares strenen und ir **zophe** „-” suvițele lor de păr și cozile lor”) și 58.770 („**zopher**”) Ottokar de Stiria pomenește – după părerea noastră, indirect – despre locuitorii din apropiere de Deva, particularizați, între altele, prin portul părului împletit în cozi (chici)! În apropierea de Deva, la nord de această așezare / cetate medievală, singurii dintre români – „celebri” și ieri și astăzi pentru această particularitate capilară realmente arhaică – care au purtat părul în chici, au fost locuitorii din „Țara Țopilor” („Țara Moșilor”).

Având în vedere textul lui Ottokar de Stiria (îndeosebi versurile la care am făcut referire), apropierea Deva-Țara Țopilor (Țara Moșilor – întinderea de altădată a Țării Țopilor, de la Mureș la masivul Biharia, precum și topografia sa specifică -, considerentele politico-diplomatice și strategice luate în calcule de către voievodul Transilvaniei, felul în care sunt descriși autohtonii zonei (părul împletit în cozi, vechimea și tradiția acestui obicei arhaic, cămășile albe, pantalonii strâmți, pe picior, dexteritate în deplasare - „precum căpriorii”), traseul parcurs de către Otto de Bavaria după eliberarea sa din captivitate (spre nord), poziția și distanța Haliciului față de Deva ș.a., toate acestea ne îndreptățesc să formulăm ipoteza că Ottokar de Stiria s-a referit – e adevărat că într-o formă indirectă, dar suficient de clară credem noi!-, la „**țopii**” **Apusenilor**, la „**Țara Țopilor**” (respectiv „**Țara Moșilor**”) ¹¹⁷.

Înainte noastră, spre un atare punct de vedere a înclinat și Rubin Patiția (1902), fără însă a-și argumenta istoric, lingvistic sau etnografic susținerea. ¹¹⁸. El își va reafirma opțiunea în anul 1912 ¹¹⁹, dar în răstimpul scurs, mai precis în anul 1904 prima sa luare de poziții a fost preluată și inclusă în „Enciclopedia Română” (de unde mai apoi au preluat informații foarte mulți autorii, fără ca cineva să și încerce explicarea,

¹¹⁷ D. I. Pădureanu, Noi considerații pe marginea unor referiri la români în „Öttokars österreichische reimchronik”(1285-1309), în: „Sargetia”, Deva, 1992-1994, p. 247-257.

¹¹⁸ R. Patiția, op. cit., p. 89-90; Idem, nr.24, din 11/20 februarie 1902, p. 93.

¹¹⁹ ***Țara Abrudului....op. cit., p. 12.

argumentarea acestei identificări): **“Tzopus. Terra Tzopus. Denumirea T. Zopus și astăzi se mai folosește pentru locuitorii români din com. Râul mare și Râul mic din sus de opidul Câmpeni în Munții Apuseni ai Transilvaniei. În timpurile vechi toată poporațiunea din dreapta Mureșului până la terra Belinis (Beiuș de azi) purta acest nume”**¹²⁰.

Un termen foarte apropiat celui utilizat de către papa Clement al VI-lea („Zopus”) și Ottokar de Stiria („Zopfe”, „zopfer”), îl găsim consemnat (de două ori) sub forma „Tzopon”) în lucrarea lui Constantin al VII-lea Porphirogenetul (1051-1059), „De administrando imperio”.

În „Conducerea împărăției” (scrisă în jurul anului 945), iată ce consemna împăratul - scriitor: „Toată țara pecenegilor se împarte în opt ținuturi (teme) stăpânite de conducători mari și puternici. Ținuturile (temele) sunt acestea: (...) al optulea **Tzopon** [ ] În timpul când pecenegii au fost goniți din țara lor aveau conducători(...) în **ținutul Tupon** [Tzopon] pe Batas Vatàs”¹²¹. După unele opinii mai vechi, scriitorul – împărat ar fi împrumut acest termen de la gepizi, un trib germanic care a ajuns și în Transilvania. În ceea ce privește localizarea, identificarea „**ținutului Tzopon**”, părerile specialiștilor români sunt împărțite. Un prim punct de vedere susține că „**Tzopon** este un ținut peceneg neidentificat”¹²².

Despre pecenegi am pomenit deja, raporturile dintre aceștia și autohtoni fiind bine cunoscute în literatura de specialitate. Întrucât nu se impune, nu stăruim asupra lor și a opiniei mai sus menționate.

Un al doilea punct de vedere susține că termenul „**Tzopon**” desemnează un ținut românesc – din Transilvania, susținem noi.

Un prim indiciu ni-l oferă „Lexicon”-ul lui Suidas, alcătuit în a doua jumătate a secolului al X-lea. El este foarte important întrucât autorul (autori?) anonim(i) al (ai) acestui celebru dicționar a (au) cunoscut bine literatura antică greacă și romană și a (au) cules un material imens și deosebit de prețios.

În „Lexicon”, la un moment dat, se consemnează că „**Dacii: care acum sunt numiți pecenegi (...)**”¹²³. Prezența dacilor în Transilvania fiind astăzi bine cunoscută, la fel stând lucrurile și în ceea ce privește raporturile pecenegilor cu Transilvania, credem că Suidas se referea la Transilvania, la autohtoni, la secolul X (sau chiar IX).

Un al doilea indiciu, relevant, ne este oferit chiar de către Constantin Porphirogenetul, care menționa faptul că locuitorii acestui „ținut” erau cei mai războinici luptători ai Ardealului; aprecierea împăratului – scriitor nu se referea de această dată la pecenegi, ci la autohtoni, la locuitorii (românii) din „Tzopon”. Un lung șir de lucrări, studii și articole, aparținând autorilor români și străini, privitoare la istoria Transilvaniei, la Țara Moșilor și locuitorii acesteia, confirmă faptul că secole la rând „țopii” („moșii”) au fost nu numai cei mai renumiți vânători din Transilvania¹²⁴ ci, și

¹²⁰ C. Diaconovich, Tomul III, Sibiu, 1904, p. 1149.

¹²¹ C. Porphirogenetul, Carte de învățătură pentru fiul sau Romanós, București, 1971, p. 1971, p. 57; ***Izvoarele istoriei României. vol.II, București, 1970, p. 665.

¹²² Ibidem, p. 763.

¹²³ Ibidem, p. 699; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, Istoria românilor. I. Din cele mai vechi timpuri până la întemeierea statelor românești, București, 1975, p. 196-197. Să nu uităm faptul că dacii au mai fost numiți și ...goți (abuziv, evident), că în anul 325 este pomenit chiar un Theophile „episcop al goților”(n. n.).

¹²⁴ ***Izvoarele răscoalei lui Horea...op. cit., p. 441, nota B4; D. Nicolae, Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria. 1784-1785. Scrisă pe baza documentelor oficiale, București, 1884, p. 81; R. Pațița, Munții noștri,... p. 21.

cei mai viteji ostași¹²⁵. Apoi, în judecarea și evaluarea conexă a informațiilor citate, trebuie luat în considerare și lungul șir de mișcări, revolte, răscoale sau revoluții, care au avut ca „focar”, ca punct de plecare sau zonă de maximă extindere și intensitate, tocmai Țara Moșilor.

Pe aceste temeuri (conexe și complexe), apreciem că autorul citat s-a referit la „țopi” („moși”). În românește, termenul consemnat de către Constantin Porphirogenetul, se citește „Țopon”; acesta, ar putea fi interpretat cu sensul (înțelesul) de „**ținutul (regiunea, țara) țăpilor**”. Africata „ț”, care potrivit opiniei lui I. I. Russu ar putea fi „chiar din limba substratului unde în grafie latină și greacă apar nume proprii trace cu ts, tz (Tzitzia, Tzitzis...Tzint)¹²⁶, transcriindu-se în greaca literară a secolului al X-lea prin „tz” a făcut să apară (prin ortografiere în greacă) **toponimul „Tzopon” > Țopon**, cu sensul deja citat.

Locuitorii din „Tzopon” (=„Țopon”) nu puteau fi numiți „tzoponi” (=„țoponi”) – forme grecizate, forțate, contrare spiritului limbii române – ci, simplu, firesc, în acord cu realitățile zonale și spiritul limbii române, „țopi”, cu sensul de locuitori ai regiunii (geografice) numită „Țara Țopilor” - „Terra [T] Zopus”, „Terra [T] Zopon”.

Se pare că atât papa Clement al VI-lea, Ottokar de Stiria, cât și Constantin Porphirogenetul¹²⁷, s-au referit la aceeași zonă (ținut, regiune, țară), respectiv la Țara Țopilor și la locuitorii (autohtoni, români) cunoscuți în istorie (și) sub denumirea etnică regională de „țopi” („moși”). **Între Țara Țopilor – Țara Moșilor, între țopi – moși, trebuie pus semnul identității, ambele vizând aceeași zonă geografică din Transilvania și aceiași locuitori** (cu sublinierea că Țara Moșilor – moși sunt denumiri ulterioare). „**Acest popor român liber din Ardeal – scria la începutul secolului XX Rubin Patiția din Câmpeni – erau Țopii – sau Moșii cum le zic acum, dar care mai demult purtau peste tot numele de „Țopi” - și țara între Mureș și muntele Bihării se zicea (...) „Terra Tzopus”**¹²⁸.

Un alt moș, Ion Rusu Abrudeanu sublinia și el că „**Mai demult moșii purtau peste tot numele de țopi, după teritoriul pe care îl locuiau (...) și care se numea Terra Tzopus**”¹²⁹.

Romulus Felea într-o lucrare dedicată lui Avram Iancu, pentru cuvântul „țop” a dat următoarea explicație: „moș, locuitor din Munții Apuseni”¹³⁰.

Renumiții Teofil Frâncu și George Candrea, în cunoscuta lor lucrare „Românii din Munții Apuseni (Moșii)”, apărută la București în anul 1888 – prima și până la această oră cea mai valoroasă lucrare monografico-etnografică dedicată zonei și locuitorilor în discuție -, precizau că aceștia (moșii) mai apăreau în vorbire și în scris sub numele de țopi (și români).

În general vorbind, poporul nostru a păstrat și utilizat întotdeauna, pentru toți autohtonii spațiului carpato-danubiano-pontic, numele generic și străvechi de român. Alături de acesta, el a avut și altele, luate după denumiri politice, zone geografice,

¹²⁵ ***Izvoarele răscoalei lui Hore, p. 364 și 441 (nota D4); R. Patiția, op. cit., p. 21; Raportul lui Avram Iancu, Sibiu, 1884, p. 69-70.

¹²⁶ I. I. Russu, op. cit., p. 403.

¹²⁷ I. Rusu Abrudeanu, op. cit., p. 117 („Denumirea de Țopi o întâlnire și în descrierea Ardealului, făcută de împăratul bizantin Constantin Porfirogenetul....care în veacul X le zicea Tzoponi”).

¹²⁸ Rubin Patiția, op. cit. p. 17. În alt loc (p. 3), autorul consemnează: „Cuvântul acesta „Țop”s-a păstrat în zilele noastre (1912-n.n.) căci locuitorii munteni din ținutul Câmpenilor...-, și azi sunt și se numesc țopi-, dar nu „Moși cum s-au îndătinat locuitorii de la țara...”

¹²⁹ Ion Rusu Abrudeanu, op. cit. p. 116.

¹³⁰ Romulus Felea, Avram Iancu în tradiția orală a moșilor, Cluj Napoca, 1992, p. 222.

denumiri de ape sau de munți, anumite particularități etnografice ș.a. „Denumirile de munteni, moldoveni, olteni, ardeleni, bănățeni, basarabeani, maramureșeni, bucovineni, dobrogeni sau, în cuprinsul acestora, **denumiri și mai particularizante, moți (în Munții Apuseni), vrânceni (în Vrancea), bârseni (în Țara Bârsei) etc.** sunt subsumate categoriei istorice de român”¹³¹.

CONSIDERATIONS CONCERNING *OBȘTILE SĂTEȘTI, CNEZATELE* AND *ȚĂRILE* FROM ABRUD AND ARIEȘ VALEY

Abstract

The present study is the first synthesis in the literature of Romania which analyses the evolution in times past of the village communities, cnezates and principates and the “countries” in the Basin of Abrud and Aries.

The author surveys the view points existing until that date related to these aspects amending the untrue ones and completing the list with other new aspects.

Based on a rich interdisciplinary documentation, the author proves that the area in question, in spite of its relative geographical isolation, organically entered on the historical – political coordinates of the evolution of Transylvania.

---

¹³¹ Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul unitar român*, București, 1983, p. 133.